

Drogi Czytelniku

Seria broszur o wspólnym tytule „Przyroda – Obywatele – Rozwój” to kolejny dorobek Instytutu na rzecz Ekorozwoju w dziedzinie upowszechniania wiedzy o zagadnieniach ekologicznych. Tym razem uwagę skierowano na ochronę różnorodności biologicznej, w tym na Europejską Sieć Ekologiczną Natura 2000, którą InE promuje od niemal 15 lat, a od ponad 9 lat prowadzi informacyjno-edukacyjny portal internetowy „Natura 2000 a turystyka” (<http://natura2000.org.pl>). W ostatnich latach Instytut prowadził również ogólnopolskie szkolenia dla branży turystycznej (z udziałem przedstawicieli samorządów regionów turystycznych oraz organizacji ekologicznych) w zakresie turystyki zrównoważonej na obszarach przyrodniczo-cennych, w tym na obszarach sieci Natura 2000. Wnioski zebrane podczas prowadzonych na szkoleniach dyskusji (dostępne na portalu) wskazywały m.in. na odczuwany przez uczestników brak odpowiednich dla nich materiałów informacyjno-edukacyjnych o różnorodności biologicznej. Oczywiście stało się, że na to zapotrzebowanie należy odpowiedzieć, opracowując materiały o dużej wartości merytorycznej, a równocześnie przydatne możliwie dużej grupie osób zainteresowanych turystyką przyjazną środowisku.

Odpowiedzią jest **seria siedmiu broszur „Przyroda – Obywatele – Rozwój”**, którą przygotowało grono ekspertów związanych z Instytutem na rzecz Ekorozwoju – pracownicy i współpracownicy, wspierani przez konsultantów naukowych z różnych dziedzin:

- Podstawy prawne ochrony różnorodności biologicznej
- Zarządzanie ochroną różnorodności biologicznej
- Wody a różnorodność biologiczna
- Zagrożenia dla różnorodności biologicznej
- Zrównoważony rozwój a ochrona różnorodności biologicznej
- Różnorodność biologiczna a turystyka
- Obywatele wobec ochrony różnorodności biologicznej.

Publikację dofinansowano ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

INSTYTUT
NA RZECZ
EKOROZWOJU

FUNDACJA INSTYTUT NA RZECZ EKOROZWOJU

ul. Nabelaka 15 lok. 1 / 00-743 Warszawa

tel. +48 +22 8510402, -03, -04 / fax +48 +22 8510400 / e-mail: ine@ine-isd.org.pl

<http://www.ine-isd.org.pl> / <http://natura2000.org.pl> / <http://www.chronmyklimat.pl>

SERIA BROSZUR

PRZYRODA – OBYWATELE – ROZWÓJ

INSTYTUT
NA RZECZ
EKOROZWOJU

JOLANTA KAMIENIECKA

RÓŻNORODNOŚĆ BIOLOGICZNA A **TURYSTYKA**

Wydawca:

Fundacja Instytut na rzecz Ekorozwoju

ul. Nabelaka 15 lok. 1 / 00-743 Warszawa

tel. +48 +22 851-04-02, -03, -04 / fax +48 +22 851-04-00

e-mail: ine@ine-isd.org.pl / <http://www.ine-isd.org.pl>

Instytut na rzecz Ekorozwoju (InE) jest organizacją pozarządową typu think-tank. Powstał w 1990 r. z inicjatywy kilku członków Polskiego Klubu Ekologicznego. Zajmuje się promowaniem oraz wdrażaniem zasad zrównoważonego rozwoju Polski, wspiera proekologiczną restrukturyzację gospodarki i podnoszenie poziomu świadomości ekologicznej społeczeństwa. Kieruje się misją budowania pozytywnych relacji między rozwojem społecznym i gospodarczym a ochroną środowiska; występuje w interesie obecnego i przyszłych pokoleń. Współpracuje z krajowym i europejskim ruchem pozarządowym, stale pogłębia doświadczenie w tworzeniu strategii ekorozwoju, współdziałając ze społecznościami lokalnymi; projekty realizuje wspólnie z partnerami społecznymi, ekologicznymi i z otoczenia biznesu. Publikacje Instytutu kierowane są do ogółu społeczeństwa. Wykorzystują je m.in. parlamentarzyści, administracja rządowa i samorządowa, naukowcy, nauczyciele, studenci i uczniowie.

Instytucje i osoby pragnące wesprzeć działalność na rzecz ekorozwoju mogą dokonywać wpłat na konto: Bank PeKaO SA, II Oddział w Warszawie.

Wpłaty w PLN: 92 1240 1024 1111 0000 0267 8197

Redakcja merytoryczna: Bożenna Wójcik, Ewa Sulejczak

Redakcja językowa: Ewa Sulejczak

Korekta: Urszula Drabińska

Projekt graficzny, skład i łamanie: Koko Studio, Agata Duszek

Ilustracje: Kamil Marchlewski

Zdjęcie na okładce: Jolanta Kamieniecka

Druk i oprawa: Wydawnictwo Wiatr s.c.

© Copyright by Fundacja Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2015

Praca oddana do druku w lutym 2015 r.

ISBN: 978-83-89495-66-2

Wydrukowano na papierze ekologicznym.

Wykaz ważniejszych publikacji i opracowań Instytutu na rzecz Ekorozwoju z zakresu zrównoważonego rozwoju, ochrony przyrody i turystyki

- *(EKO)Turystyka zielonym rynkiem pracy* (1995)
- *Społeczne formy ochrony przyrody* (1997)
- *Ekopolityka w turystyce. Raport o zmianach możliwych i potrzebnych* (1998)
- *Polityka zrównoważonego rozwoju w turystyce. Materiały poseminaryjne* (1998)
- *Wzmocnienie integracji Europy poprzez ekorozwój. Szanse i bariery z perspektywy Polski* (1998)
- *Opinia organizacji ekologicznych w odniesieniu do „Stanowiska Polski w ramach negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej” – Transport, Energetyka, Rolnictwo, Środowisko: Ochrona przyrody, Gospodarka odpadami, Jakość wód* (2000)
- *Polityka wodna Unii Europejskiej* (2001)
- *Wdrażanie Europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000 w Polsce i związane z tym problemy* (2001)
- *Zazielnianie lokalnych rynków pracy w Polsce – wykorzystanie doświadczeń Unii Europejskiej. 2 Broszury: Informator: Informator o integracji polityki zatrudnieniowej z ekologiczną w Unii Europejskiej i w Polsce; Dekalog: ABC „zielonego” miejsca pracy oraz 7 zeszytów nt. przyjaznych środowisku miejsc pracy: (1) gospodarka energią, (2) ochrona przyrody i leśnictwo, (3) ochrona środowiska, (4) rolnictwo, (5) transport, (6) turystyka, (7) społeczne przedsięwzięcia* (2003)
- *Prognoza oddziaływania na środowisko projektu Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego na lata 2007-2013* (2005)
- *Prognoza oddziaływania na środowisko projektu „Strategii rozwoju turystyki na lata 2007-2013”* (2006)
- *Prognoza oddziaływania na środowisko projektu Krajowego Planu Strategicznego Rozwoju Obszarów Wiejskich i projektu Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013* (2007) [Wspólnie z firmami Agrotec Polska Sp. z o.o. i Agrotec-Spa]
- *Prognoza oddziaływania na środowisko projektu Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej na lata 2007-2013* (2007) [Wspólnie z Instytutem Ochrony Środowiska]
- *Natura 2000 w edukacji szkolnej. Poradnik dla nauczycieli* (2007)
- *Polacy w zwierciadle ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008 r.* (2008)
- *Barometr zrównoważonego rozwoju 2007/2008* (2008)
- *Społeczeństwo obywatelskie wobec konsekwencji zmian klimatu* (2008)
- *Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój* (2009)
- *Barometr zrównoważonego rozwoju 2008/2009* (2009)
- *Jak zapewnić rozwój zrównoważony terenów otwartych* (2009)
- *Jak zapewnić rozwój zrównoważony terenów zurbanizowanych* (2009)
- *Zmiany w tworzeniu sieci Natura 2000 w Polsce w latach 2007–2008 i w pierwszym półroczu 2009 r.* (2009)
- *Klimat a Turystyka* (2009)
- *Energetyka rozproszona jako odpowiedź na potrzeby rynku (prosumenta) i pakietu energetyczno-klimatycznego* (2010)
- *Natura 2000. ABC dla turystyki* (2010)
- *Prognoza oddziaływania na środowisko projektu Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (2010) [Wspólnie z firmą WS Atkins]
- *Raport nt. zmian w tworzeniu sieci Natura 2000 w Polsce w latach 2009-2011* (2011)
- *Młodzież a Natura 2000* (2011)
- *Turyści a Natura 2000 – raport z badania socjologicznego* (2011)
- *Energia w obiekcie turystycznym* (2011) [Wspólnie z Krajową Agencją Poszanowania Energii S.A.]
- *Barometr zrównoważonego rozwoju 2010-2011* (2012)
- *Świadomość ekologiczna turystów* (2012)
- *Raport o stanie przygotowań lokalnych do zmian klimatu. Raport otwarcia* (2012)
- *Raport nt. zmian w tworzeniu sieci Natura 2000 w Polsce w latach 2011-2012* (2012)
- *Powiatowy poradnik klimatyczny* (2014)

JOLANTA KAMIENIECKA

RÓŻNORODNOŚĆ BIOLOGICZNA A **TURYSTYKA**

Konsultant: Janusz Radziejowski

SERIA BROSZUR

PRZYRODA – OBYWATELE – ROZWÓJ

Koordynacja projektu:

Krzysztof Kamieniecki i Franciszek Jackl

INSTYTUT
NA RZECZ
EKOROZWOJU

Publikacja jest częścią projektu:

„Zrównoważony rozwój wsparciem ochrony różnorodności biologicznej (seria broszur)”,
dofinansowanego ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

WARSZAWA 2015

SPIS TREŚCI

Przedmowa do serii broszur „Przyroda – Obywatele – Rozwój”	3
Wstęp	7
Część I. O MIEJSCE RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ W TURYSTYCE	9
1. Różnorodność biologiczna w ekopolityce	9
2. Różnorodność biologiczna w turystyce zrównoważonej	12
3. Ochrona różnorodności biologicznej w sektorach okołoturystycznych	20
Część II. TURYSTYKA NA OBSZARACH PRZYRODNICZO CENNYCH	23
4. Ekoturystyka i ekoturystyki	23
5. Co jest potrzebne, by powstał produkt turystyczny przyjazny różnorodności biologicznej?	25
6. Obszary Natura 2000 nową marką w turystyce?	33
7. Jak organizować turystykę w regionach, w których są obszary Natura 2000?	34
8. Jakie warunki musi spełniać turystyka, by była przyjazna środowisku?	40
9. W jaki sposób turystyka może przynosić korzyści ochronie środowiska, w tym ochronie różnorodności biologicznej?	41
10. Co zrobić, by rozwijać turystykę przyjazną przyrodzie?	42
11. Czy możliwy jest rozwój ekoturystyki bez ekopolityki?	43
12. Różnorodność biologiczna w produkcie turystycznym – przykład z Francji	45
Podsumowanie	48
Polecane publikacje	51

PRZEDMOWA DO SERII BROSZUR „PRZYRODA – OBYWATELE – ROZWÓJ”

Ochrona różnorodności biologicznej jest jednym z najważniejszych wyzwań XXI wieku nie tylko w skali Unii Europejskiej, ale i w skali świata. Wyrazem jej znaczenia było ogłoszenie roku 2010, decyzją Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, Międzynarodowym Rokiem Różnorodności Biologicznej. Jego obchody polegały m.in. na ogólnoswiatowej kampanii zwiększającej świadomość społeczeństw w dziedzinie różnorodności biologicznej: uświadamiano znaczenie różnorodności biologicznej dla jakości życia człowieka, pokazywano osiągnięcia w dziedzinie ochrony zasobów przyrodniczych, zachęcano do przeciwdziałania utracie różnorodności biologicznej. To jednak okazało się niewystarczające i ONZ ogłosiła całą dekadę 2011–2020 Dekadą Różnorodności Biologicznej pod hasłem „Living in harmony with nature” (Żyjąc w zgodzie z przyrodą), by kontynuować zwracanie uwagi na potrzebę ochrony różnorodności biologicznej.

Przykładanie tak wielkiej wagi do ochrony różnorodności biologicznej wymuszane jest przez to, że w wieku XX i w pierwszej dekadzie wieku XXI naturalne skądinąd procesy wymierania gatunków i kurczenia się zasięgów ich występowania niezwykle przyspieszyły w wyniku działalności człowieka. Powodowane przez nie negatywne zmiany zagrażają w wielu miejscach stabilności ekosystemów, grożą zanikaniem cennych siedlisk przyrodniczych i gatunków, a ponadto mogą znacznie ograniczać możliwości rozwoju tych dziedzin gospodarki, które w sposób bezpośredni korzystają z zasobów przyrody.

Takie działania są wciąż konieczne, i to na całym świecie. Na przykład z ogólnopolskiego badania *Stan świadomości i postaw mieszkańców Polski wobec utraty różnorodności biologicznej** wykonanego w 2010 r. wynika, że termin „różnorodność biologiczna” nie jest powszechnie znany i rozumiany. Tylko 19% Polaków deklaruowało, że się z nim zetknęło. Jednak 27% ankietowanych rozumiało go mniej więcej poprawnie. Z terminem „utrata różnorodności biologicznej” zetknęło się 20% respondentów, a zdecydowana większość Polaków uznaje utratę różnorodności biologicznej za problem istotny, ale nie jako dotyczący ich bezpośrednio, osobiście. Przyczyny i skutki utraty różnorodności biologicznej okazały się również słabo znane. Trudno więc liczyć na bardziej aktywny udział społeczny w ochronie przyrody. Potwierdza to kolejny wynik – około 60% badanych uznało ochronę różnorodności biologicznej za domenę władz centralnych; nie dostrzega się natomiast roli władz lokalnych i samych obywateli.

* Badanie na zamówienie Ministerstwa Środowiska wykonała firma MillwardBrown SMG/KRC.

Czym jest zatem różnorodność biologiczna (często skrótowo, ale niepoprawnie nazywana bioróżnorodnością za angielskim terminem *biodiversity*, chociaż w aktach prawnych występuje termin *biological diversity*)? Definiuje się ją różnie. Zapewne najważniejsza jest definicja zamieszczona w *Konwencji o różnorodności biologicznej, sporządzonej w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r.*, czyli w czasie konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i rozwój”, nazwanej później I Szczytem Ziemi. Konwencja jest najważniejszym międzynarodowym aktem prawnym w dziedzinie ochrony przyrody. Polska, tak jak i Unia Europejska (jako odrębny podmiot prawny) oraz większość państw świata są jej sygnatariuszami, mają więc obowiązek przestrzegania jej zapisów. W tekście Konwencji zapisano:

„Różnorodność biologiczna” – oznacza zróżnicowanie wszystkich żywych organizmów pochodzących, inter alia, z ekosystemów lądowych, morskich i innych wodnych ekosystemów oraz zespołów ekologicznych, których są one częścią. Dotyczy to różnorodności w obrębie gatunku, pomiędzy gatunkami oraz ekosystemami.

Tę definicję można – a niekiedy należy – uszczegółowić, wyjaśnić i rozwinąć, by była bardziej zrozumiała, by ludzi działających w różnych sektorach zachęcała do działań na rzecz ochrony różnorodności biologicznej. Wiele osób intuicyjnie wyczuwa, do czego ten termin się odnosi, ale to rozumienie nie obejmuje wszystkich aspektów różnorodności biologicznej. Często zapomina się o poziomie genetycznym, o znaczeniu zróżnicowania materiału genetycznego w obrębie populacji gatunku (to jest „różnorodność w obrębie gatunku” z cytowanej wyżej definicji). Bez tego trudno zrozumieć wagę ochrony korytarzy ekologicznych umożliwiających wędrówki zwierząt, zwłaszcza w okresie rozrodu. Łatwiejszy do zrozumienia jest poziom zróżnicowania gatunkowego (wielość gatunków występujących na danym obszarze), podobnie jak poziom ekosystemowy (zróżnicowanie zespołów gatunków, z których każdy jest w jakiś sposób związany z innymi gatunkami zajmującymi ten sam obszar o charakterystycznych cechach). Czwarty jest poziom krajobrazowy, co wiąże się ze zróżnicowaniem ekosystemowym, ale i z działalnością człowieka.

Coraz częściej używa się terminu „różnorodność biologiczna”, w kontekście ochrony przyrody. Termin „ochrona różnorodności biologicznej” staje się synonimem znanego wszystkim terminu „ochrona przyrody”. Widoczne jest tu najpowszechniejsze rozumienie wieloznacznego terminu „przyroda” oznaczającego ożywioną część środowiska – roślin, zwierząt, grzybów i niezliczonych innych drobnych organizmów. W takim sensie „przyroda” występuje w serii broszur poświęconych różnorodności biologicznej: „Przyroda – Obywatele – Rozwój”.

Ochrona różnorodności biologicznej, czyli całego zróżnicowania przyrody żywej na wszystkich poziomach jej organizacji oraz ochrona georóżnorodności (wartościowych elementów przyrody nieożywionej) to podstawy nowoczesnego podejścia do ochrony przyrody. W ramach tego nowego podejścia chroni się nie tylko zagrożone i unikatowe elementy

przyrody, ale również te typowe, charakterystyczne dla poszczególnych regionów biogeograficznych i mniejszych obszarów w ich obrębie. Ochrona pełnego zróżnicowania zasobów przyrodniczych znacznie wzbogaciła ochronę konserwatorską, która obejmuje przede wszystkim miejsca i elementy przyrody uznawane za ważne i cenne ze względu na swą unikatowość – rzadko występujące, najbardziej zbliżone do naturalnych ekosystemy oraz najbardziej okazałe twory przyrody, zarówno ożywionej, jak i nieożywionej.

Dostrzeżenie skali nieznajomości zagadnień – a nawet terminu – różnorodności biologicznej skłoniło Instytut na rzecz Ekorozwoju do przygotowania i wydania serii broszur pod wspólnym tytułem „Przyroda – Obywatele – Rozwój”. Mają one pokazać różne aspekty ochrony różnorodności biologicznej – zwłaszcza jej znaczenie w różnych dziedzinach gospodarki i życia codziennego. Poszczególne broszury tematycznie odnoszą się do wybranych dziedzin ludzkiej działalności mających wpływ na różnorodność biologiczną. Podsumowanie każdej z broszur kończy seria pytań, które mają pobudzić do refleksji nad jej treścią oraz zachęcić do dyskusji z innymi osobami na tematy w niej poruszane. Na końcu każdej publikacji zamieszczono krótkie informacje o treści pozostałych broszur z tej serii.

Seria „Przyroda – Obywatele – Rozwój” składa się z następujących siedmiu broszur:

- Podstawy prawne ochrony różnorodności biologicznej
- Zarządzanie ochroną różnorodności biologicznej
- Wody a różnorodność biologiczna
- Zagrożenia dla różnorodności biologicznej
- Zrównoważony rozwój a ochrona różnorodności biologicznej
- Turystyka a różnorodność biologiczna
- Obywatele wobec ochrony różnorodności biologicznej.

Cele udostępnianej czytelnikom serii wydawniczej to:

- przekazanie w przystępnej formie rzetelnych informacji o: podstawach prawnych ochrony różnorodności biologicznej i zarządzaniu nią, relacjach pomiędzy różnorodnością biologiczną a zrównoważonym rozwojem, turystyką i gospodarką wodną, a także o zagrożeniach dla różnorodności biologicznej oraz możliwościach udziału społecznego w jej ochronie;
- merytoryczne wsparcie partycypacji społecznej w przeciwdziałaniu utracie zasobów różnorodności biologicznej;
- upowszechnienie wiedzy o polityce, formach i instrumentach ochrony różnorodności biologicznej w Polsce i Europie, zwłaszcza w społecznościach lokalnych i regionalnych na obszarach Natura 2000;
- przygotowanie materiałów edukacyjnych przydatnych instytucjom, organizacjom i osobom zainteresowanym ochroną różnorodności biologicznej oraz podnoszeniem poziomu świadomości ekologicznej obywateli.

Upowszechnianie wiedzy o różnorodności biologicznej, w tym o służącej jej zachowaniu sieci Natura 2000, wydaje się ważne nie tylko z powodu stale postępującej jej degradacji, ale szczególnie ze względu na to, że degradacja będzie się nasilała z powodu zmian klimatu. Owe zmiany będą wpływać na zakłócenia funkcji ekosystemów, które decydują o funkcjonowaniu wielu dziedzin gospodarki i o jakości życia ludzi. Wiedza o negatywnych oddziaływaniach na różnorodność biologiczną – nawet spodziewanych dopiero w odległej przyszłości – oraz o możliwościach ich minimalizowania powinna być powszechniejsza, szczególnie w regionach cennych przyrodniczo, a obywatele powinni czuć odpowiedzialność za stan zasobów przyrodniczych, które wykorzystują.

Adresatami broszur są:

- pozarządowe organizacje ekologiczne – przede wszystkim organizacje działające w dziedzinie ochrony przyrody oraz organizacje uczestniczące w projektach realizowanych z udziałem przedstawicieli sektora turystycznego, a także lokalne grupy działania (LGD),
- centra edukacji ekologicznej i ośrodki doradztwa rolniczego, które stykają się z zagadnieniami ochrony przyrody,
- ośrodki kształcenia nauczycieli, nauczyciele szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, wykładowcy szkół wyższych, zwłaszcza na kierunkach związanych z turystyką i rekreacją, rozwojem obszarów wiejskich, ochroną środowiska i zrównoważonym rozwojem,
- związki i stowarzyszenia organizatorów turystyki, regionalne i lokalne organizacje turystyczne, stowarzyszenia kwaterodawców wiejskich, instytucje biorące udział w strategicznym planowaniu rozwoju turystyki na poziomie kraju i regionów,
- przedstawiciele samorządów lokalnych (zwłaszcza z regionów o wysokich walorach przyrodniczych),
- związki i stowarzyszenia właścicieli gospodarstw rybackich i stawów rybnych,
- rolnicy i leśnicy (szczególnie z terenów nadwodnych oraz cennych przyrodniczo), a także instytucje doradcze z tych sektorów.

Instytut na rzecz Ekorozwoju

WSTĘP

Turystyka jest wyjątkowym sektorem gospodarki – żaden inny nie jest tak bardzo zależny od niematerialnych wartości środowiska przyrodniczego: piękna i zróżnicowania krajobrazu, osobliwości natury, bezpośredniego kontaktu z przyrodą. Oczywiście, turystyka zajmuje przestrzeń, korzysta z zasobów wody, zużywa znaczną ilość energii (w tym na transport), a jej „produktami” ubocznymi są góry odpadów, zanieczyszczenie wód (nawet w kąpieliskach), gleby i powietrza, a także hałas, zszpecenie krajobrazu przez źle zaprojektowane i zlokalizowane obiekty. Odnosi się to szczególnie do nęcącej atrakcyjnymi cenami turystyki masowej. Wielkie centra turystyczne skupiające rzesze turystów są miejscami upowszechniającymi wzorce zachowań i standardy rynku, na którym dominują silni organizatorzy i „turysta w grupie”. Termin „przemysł turystyczny” dobrze oddaje cele i charakter takiej formy turystyki oraz wskazuje na jej „twardy” charakter w stosunku do wolnych przestrzeni i dominacji nad środowiskiem przyrodniczym. Podróże „do wód”, „wstęgą szos”, czy „na lotnisko” najlepiej świadczą o tym, że w takim właśnie otoczeniu człowiek zawsze skutecznie regenerował swoje siły psychiczne i fizyczne. Dziś szybkie tempo życia, stały natłok informacji i liczne trudności codziennego życia z jeszcze większą może siłą niż w ubiegłym wieku rozbudzają tęsknotę do wypoczynku w otoczeniu sprzyjającym relaksowi, odmiennym od codziennego, nie tylko ładnym, ale i zaskakującym, osobliwym. Ogólny (aczkolwiek wciąż niewystarczający) wzrost zainteresowania stanem środowiska i ochroną przyrody turystyka powinna zdyskontować, oferując wyprzedzający te zmiany model indywidualnych, rzeczywistych, bliskich kontaktów z naturą w regionach położonych nawet w niewielkiej odległości, byle ciekawych. Takie oazy spokoju, piękna, harmonii znajdują się na obszarach najcenniejszych przyrodniczo. Wiele z nich to obszary chronione. Należą do nich i te, które składają się na Europejską Sieć Ekologiczną Natura 2000, tworzoną dla ochrony różnorodności biologicznej. I tu zbliżamy się do tematu broszury.

Jak pogodzić ochronę różnorodności biologicznej z turystyką? Jak w turystyce można wykorzystać sąsiedztwo obszarów Natura 2000 i innych przyrodniczo cennych terenów, nie szkodząc przyrodzie? Odpowiedzi (a nawet tylko ich poszukiwanie) na te pytania powinny mieć znaczenie zarówno dla turystów, jak i dla przedsiębiorców branży turystycznej oraz władz i społeczności lokalnych.

Zagadnienie różnorodności biologicznej (co to jest, jakie ma dla nas znaczenie, dlaczego należy ją chronić) nie jest poruszane w tekstach o turystyce, nawet zrównoważonej, Literatura naukowa i czasopiśmiennictwo turystyczne jeszcze nie analizują relacji tury-

styki z ochroną gatunkową. Jednak w praktyce wybrane gatunki – zwłaszcza ptaków – są przedmiotem szczególnego zainteresowania. Ptasiarstwo (ang. *birdwatching*) to już ważna specjalizacja na rynku turystycznym. Dziwne jest więc, że nawet biura ekoturystyczne w swej reklamie długo nie zwracały uwagi na Naturę 2000, nawet działając na takich właśnie obszarach.

W szerszym wymiarze informacji turystycznej – na stronach internetowych, w katalogach i w innych jej formach – listy przyrodniczych walorów regionów kończą się na parkach narodowych i krajobrazowych czy najbardziej rozreklamowanych rezerwatach; Natura 2000 – a zatem bogactwo różnorodności biologicznej danego regionu – nie jest przedmiotem promocji. Podobnie jest na internetowych stronach gmin, powiatów, województw.

Broszura prezentuje wybrane, złożone relacje między różnorodnością biologiczną a turystyką. Cele są ambitne. Pierwszy z nich to **rozbudzenie wrażliwości turystów i organizatorów turystyki na coś więcej niż czyste powietrze, piękne widoki czy ciszę**, bo na:

- elementy różnorodności biologicznej i ich ochronę w systemie Natura 2000 (gatunki i siedliska są rzadko prezentowane jako atrakcja turystyczna);
- funkcje ekosystemów, równie ważne dla zachowania „pięknego krajobrazu”, co dla trwałości zasobów przyrodniczych o walorach turystycznych.

Drugi cel, niezwykle ważny dla społeczności i władz lokalnych, to **ukazanie możliwości „normalnego” działania, bez traktowania obszarów Natura 2000 jako dotkliwego utrudnienia** w planowaniu przestrzennego zagospodarowania i realizacji funkcji turystycznych.

Cel wiodący tej broszury to poszerzenie wiedzy na temat różnorodności biologicznej, co może się przyczynić do wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju i zachęcić do tak dziś cenionych ekoinnowacji. Przyniosą one turystyce nowy sukces i wzmocnią trwałość rozwoju.

CZĘŚĆ I. O MIEJSCE RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ W TURYSTYCE

1. RÓŻNORODNOŚĆ BIOLOGICZNA W EKOPOLITYCE

W turystyce usilnie pracuje się nad jej proekologicznym wizerunkiem i rozwojem. Podobnie działa się w zakresie ochrony różnorodności biologicznej. Paradoksalnie, choć bez wątplenia obie sfery działalności mają coraz większy dorobek, to jednak wynik finalny jest niedostateczny i daleki od oczekiwań. Przyczyny są złożone.

W kontekście ochrony różnorodności biologicznej turystyka jest ważną aktywnością gospodarczą, tak jak rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo, które na obszarach chronionych obejmuje się zrównoważonym zarządzaniem. Turystykę odróżnia od nich sposób wykorzystywania zasobów oraz inny charakter inwestycji, co nie oznacza jednak innej intensywności użytkowania terenów cennych przyrodniczo. Właśnie wykorzystywanie zasobów środowiska i intensywność użytkowania leżą u podstaw ochrony różnorodności biologicznej. W ekopolityce wobec tego stwierdzenia nie ma sprzeciwu, ale w praktyce do zgody trudno się dochodzi, bo kluczowe założenie jest najczęściej przedmiotem sporu między inwestorami i użytkownikami środowiska a tymi, którzy ochronę różnorodności biologicznej uważają za nadrzędną. Obie dziedziny – turystyka i ochrona różnorodności biologicznej – są bardzo złożone, więc warto spojrzeć na ich obszary stykowe. Dość spójnie zostały one wypunktowane w *Konwencji o różnorodności biologicznej*¹. Najbardziej oczywiste dla turystyki są respektowanie praw ludności lokalnej i dbałość o zachowanie tradycji.

Artykuł 10 Konwencji tak ujmuje (na szczeblu państw) zrównoważone użytkowanie elementów różnorodności biologicznej, w tym przez działalność turystyczną:

Każda Umawiająca się Strona, w miarę możliwości i potrzeb:

(a) włącza problematykę ochrony i zrównoważonego użytkowania zasobów biologicznych w proces podejmowania decyzji na szczeblu krajowym;

¹ Konwencja o różnorodności biologicznej, podpisana w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r. została ratyfikowana przez Polskę w roku 1996 (Dz.U. z 2002 r. Nr 184, poz. 1532).

(b) stosuje środki dotyczące wykorzystania zasobów biologicznych w celu uniknięcia lub zmniejszenia negatywnego wpływu na różnorodność biologiczną;

(c) chroni i zachęca do zwyczajowego wykorzystywania zasobów biologicznych, zgodnie z tradycyjnymi praktykami kulturowymi, które odpowiadają wymogom ochrony i zrównoważonego użytkowania;

(d) udziela pomocy społecznościom lokalnym w opracowywaniu i stosowaniu działań naprawczych na obszarach zdegradowanych, gdzie różnorodność biologiczna została zmniejszona, oraz

(e) zachęca do współpracy pomiędzy swoimi organami rządowymi a swoim sektorem prywatnym w opracowywaniu metod sprzyjających zrównoważonemu użytkowaniu zasobów biologicznych.

Rolą państwa jest zatem stworzenie takich ram działalności turystycznej, by charakteryzowała się ona zrównoważeniem i nie tylko korzystała z zasobów przyrody, ale i je chroniła, przyczyniając się do ich wzbogacenia.

Państwo dysponuje wieloma instrumentami mogącymi zapewnić korzystny wpływ zrównoważonej turystyki na ochronę różnorodności biologicznej i na odwrót – instrumentami służącymi ochronie różnorodności biologicznej; wśród nich znajduje się zrównoważony rozwój turystyki.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej² zapewnia nam i przyszłym pokoleniom gospodarowanie według zasad zrównoważonego rozwoju. Ale konsekwentnie zagadnienia turystyki są regulowane – z punktu widzenia zagadnień podjętych przez *Konwencję o różnorodności biologicznej* – w niezliczonych dokumentach: w prawie ochrony przyrody, w regulacjach dotyczących planowania przestrzennego, budownictwa, gospodarki leśnej, rolnictwa, samej turystyki, a ponadto w prawie celnym (również związanym z turystyką) itd. Do tego należy dodać akty prawne wynikające z wielu konwencji i innych ustaleń prawa międzynarodowego.

Osobnym ważnym elementem ekopolityki jest zestaw obowiązujących w różnych zakresach kodów postępowania, standardów i certyfikatów, które umacniają odpowiedzialność turystyki wobec ochrony różnorodności biologicznej, nawet jeśli nie jest to wyrażone *explicit*e. Oprócz regulacji prawnych stosowane są także instrumenty ekonomiczne wzmacnia-

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 5.

jące ochronę zasobów, wspierające uzyskiwanie efektu ekonomicznego i ekologicznego przez wszystkich biorących aktywny udział w ochronie środowiska.

System tworzą również instytucje kontrolne, ukierunkowane na prowadzących działalność gospodarczą (w tym turystyczną), zarządzających terenami chronionymi lub odpowiedzialnych za ochronę różnorodności biologicznej w skalach lokalnej, regionalnej czy krajowej.

Społeczny udział w ochronie różnorodności biologicznej łączy się wielowątkowo z uprawianiem turystyki niezależnie od tego, czy indywidualnie, czy grupowo. Świadomość ekologiczna społeczeństwa jest istotną wartością, od której zależą relacje ochrony różnorodności biologicznej z turystyką, konsumującą efekt troski o żywą przyrodę – bogactwo turystycznych walorów środowiska przyrodniczego.

W ochronie środowiska, w tym różnorodności biologicznej, w regionach turystycznych niezwykle ważną rolę grają społeczności lokalne. Ochrona narzuca tam działalności gospodarczej pewne rygory. W sektorze turystycznym ich wykonywanie i realizowanie spoczywa najczęściej na ludności miejscowej. Turystyka jest wspaniałym przykładem prawie zamkniętego układu złożonego z trzech elementów: przyrody, działalności gospodarczej i ludności miejscowej. Do funkcjonowania takiego układu z korzyścią dla wszystkich jego elementów konieczna jest wiedza uzyskiwana dzięki badaniom środowiskowym, społecznym i ekonomicznym. **Należy pamiętać o specyfice turystyki jako działalności, której produkt jest konsumowany w miejscu docelowym podróży turystycznych, a wytwarzany zazwyczaj przez mieszkańców – gospodarzy danego obszaru, na bazie jego lokalnych zasobów naturalnych i kulturowych, lecz w powiązaniu z uwarunkowaniami ponadregionalnymi – środowiska przyrodniczego i rynku turystycznego.**

Rozwijając turystykę w skali lokalnej na obszarach przyrodniczo cennych, trzeba wiedzieć niemal równie dużo jak wtedy, kiedy się działa w skali szerszej, regionalnej, ogólnokrajowej czy nawet międzynarodowej, chociaż aspiracje i wymiar efektów bywają odmienne. Aby wskazać cele wspólne dla różnych poziomów aktywności w turystyce, trzeba przede wszystkim znać uniwersalne zasady, którymi kieruje się gospodarka turystyczna i które określają jej miejsce w środowisku społecznym i przyrodniczym. Turystyka podnosi poziom jakości życia w regionie turystycznym dzięki zmianom ekonomicznym, jak i kulturowym oraz zdrowotnym. Jakość życia na terenach o słabych warunkach rozwoju rolnictwa w sąsiedztwie obszarów chronionych jest zwykle relatywnie niska, więc turystyka może na nich odgrywać niezwykle ważną rolę. Rozwój turystyki oznacza większą dbałość o stan środowiska, szczególnie o stan sanitarny wód do celów rekreacyjnych i konsumpcyjnych, wzbogacenie zieleni wokół obiektów turystycznych i coraz większą troskę o zieleń miejską czy ogródki przydomowe

zdobiące gospodarstwa agroturystyczne. Bogactwo i estetyka środowiska są coraz bardziej doceniane, są bowiem ważne dla zdrowia i poczucia tożsamości społecznej z regionem³.

Zrównoważona turystyka, która w swej najogólniejszej formie i rozumieniu przystaje do takiej turystyki, którą chcielibyśmy rozwijać, by nie zakłócać różnorodności biologicznej, wywodzi się z zasady zrównoważonego rozwoju. Nie może zatem funkcjonować kosztem przyszłych pokoleń. A dziedzictwem naszych następców jest także różnorodność biologiczna.

2. RÓŻNORODNOŚĆ BIOLOGICZNA W TURYSTYCE ZRÓWNOWAŻONEJ

Turystyka zrównoważona nie jest formą turystyki, lecz sposobem zarządzania turystyką, a jej celem jest pogodzenie potrzeb i zasobów naturalnych obszaru chronionego i potrzeb miejscowej ludności z potrzebami turystów i sektora turystycznego⁴.

Zgodnie z definicją Federacji Parków Narodowych i Rezerwatów Przyrody Europy (EFNNP):

za turystykę zrównoważoną należy uważać każdą formę rozwoju ruchu turystycznego, aktywności turystycznej oraz zarządzania, która podtrzymuje ekologiczną, społeczną, a także ekonomiczną integralność terenów oraz zachowuje w niezmiennym stanie zasoby naturalne i kulturowe tych obszarów dla przyszłych pokoleń⁵.

Zrównoważona turystyka, przystająca do wymogów ochrony różnorodności biologicznej, powinna⁶:

I) zapewnić optymalne wykorzystanie kluczowych dla turystyki zasobów środowiska przyrodniczego oraz podtrzymywanie podstawowych procesów ekologicznych, a także współdziałać na rzecz ochrony dziedzictwa przyrodniczego i różnorodności biologicznej (aspekt ekosystemowy);

³ Kamieniecka J., Majewski J., *Proekologiczny produkt turystyczny* – e-szkolenie na portalu: www.natura2000.org.pl

⁴ Gałązka M., *Turystyka zrównoważona w parkach narodowych w opinii turystów*. Studia i materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, zeszyt 4 (23) 2009.

⁵ Tamże.

⁶ Wytyczne Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska: www.gdos.gov.pl

II) respektować społeczno-kulturową autentyczność mieszkańców chroniąc ich dziedzictwo, wartości i współdziałać na rzecz budowania zrozumienia i tolerancji (aspekt społeczny);

III) zapewniać stabilność i długotrwałość korzyści ekonomicznych dla uczestników rozwoju turystyki. Z tym wiąże się sprawiedliwa dystrybucja, zatrudnienie oraz zapewnienie społecznych usług i gwarancji dla ludności miejscowej (aspekt ekonomiczny).

Istotą **aspektu ekosystemowego** jest zintegrowane zarządzanie ziemią, wodą i zasobami żywymi, promujące ich zachowanie i zrównoważone użytkowanie w sposób sprawiedliwy. Podstawowe znaczenie ma w nim wykorzystanie wyników badań naukowych dotyczących funkcji i interakcji między organizmami oraz między nimi a ich środowiskiem. Uznaje się, że ludzie (z ich różnorodnością kulturową) są integralną częścią wielu ekosystemów. Tak rozumiane ekosystemy są kluczowe dla osiągnięcia równowagi pomiędzy trzema celami *Konwencji o różnorodności biologicznej*: ochroną, zrównoważonym użytkowaniem oraz sprawiedliwym podziałem korzyści wynikających z wykorzystania zasobów genetycznych.

Aspektom społecznym poświęcono broszurę „Obywatele wobec ochrony różnorodności biologicznej”, ale warto zatrzymać się nad ich kontekstem turystycznym. Respektowanie dorobku społeczności lokalnych jest w turystyce ważne i pożądane, żeby nie powiedzieć konieczne, turystyka „wprowadza” bowiem do społeczności miejscowej obcych ludzi o odmiennych zwyczajach, kulturze i wiedzy o miejscu, w których się znaleźli. Część turystów przybyła na obszar objęty prawną ochroną przyrody wiedzioną jego wypromowaną atrakcyjnością turystyczną, ale bez pogłębionego zaznajamiania się z informacjami o istotnych walorach przyrodniczo-kulturowych regionu. Oczekują oni, w każdym razie ich znaczna część, że więcej informacji uzyskają na miejscu, że nauczą się czegoś o przyrodzie i zwyczajach panujących w miejscu pobytu. Nim zrozumieją je i poznają, mogą wnieść niepokój do toczącego się według tradycyjnych zasad życia mieszkańców oraz do przyrody, a także do relacji ludzie–przyroda – relacji jakże często zaburzanych dla potrzeb przybyszów skądinąd. Turystyka musi więc na tereny chronione wkraczać delikatnie, z troską nie tylko o procesy przyrodnicze, ale i o warunki społeczne.

Jest to szczególnie widoczne w folderach turystycznych prezentujących egzotyczne zakątki świata (ale dotyczy wszystkich obszarów turystycznych). Ekspozują one zdjęcia ludności miejscowej w tradycyjnych strojach, z tradycyjnymi narzędziami, podczas tradycyjnych obrzędów, ale nie tłumaczą, jak się wśród tych ludzi zachować, by nie czuli się obrażeni lub upokorzeni; brakuje także informacji o tym, jak głęboko zakorzenione są tradycyjne obyczaje, a na ile są kształtowane obecnie. Zmieniają się również relacje miejscowej ludności z przyrodą, sposoby korzystania z jej zasobów w celu zaspokojenia nie tylko podstawo-

wych potrzeb bytowych, ale i aspiracji ekonomicznych. Turystyka może być środkiem do spełnienia takich aspiracji, zwłaszcza na obszarach ubogich, które zwykle są zarazem obszarami najcenniejszymi przyrodniczo.

Na takich obszarach wszelka działalność turystyczna winna być prowadzona z największą delikatnością wobec mieszkańców: sezonowo – usługodawców, a stale – gospodarzy miejsc wypoczynku. Wykorzystywanie zasobów społecznych, z ich dorobkiem i współczesną aktywnością, dla jednostronnych korzyści (zaspokojenia bez ograniczeń ciągle rosnących potrzeb gospodarki turystycznej) jest sprzeczne z wieloma konwencjami, w tym z *Konwencją o różnorodności biologicznej*. W praktyce troska Konwencji o kulturową i społeczną różnorodność pozostającą w symbiozie z różnorodnością przyrodniczą natrafia jednak na trudności. Mieszkańcy najpiękniejszych terenów nie rozumieją ograniczeń w wykorzystywaniu atrakcyjności danego terenu czy konieczności prawnej ochrony osobliwości przyrodniczych stanowiących o walorach turystycznych przyciągających gości. W Polsce jest podobnie. Świadczą o tym protesty mieszkańców, którym proponuje się utworzenie lub poszerzenie terenu chronionego. Bardziej przychylni temu są turyści⁷ (a raczej jeden ich

⁷Kamieniecka J., *Świadomość ekologiczna turystów. Interpretacja wyników badania socjologicznego „Turyści a Natura 2000”*. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2012.

rodzaj), co wykazały badania poziomu świadomości ekologicznej turystów wypoczywających na obszarach Natura 2000.

W wytycznych do sporządzenia planów zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 dość dużo uwagi poświęcono udziałowi wszystkich (sześciu) grup interesu. Wśród nich jest turystyka⁸. Trudności komunikowania się z ludnością lokalną próbuje się rozwiązać na różne sposoby. Jedynie wyjątkowe przypadki trafiają na listy najlepszych przykładów, rzadko opisuje się też niepowodzenia i analizy ich przyczyn. Uzupełnieniem wytycznych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska jest publikacja na temat sposobów komunikowania się z grupami interesów na obszarach Natura 2000⁹. Wykorzystanie praktycznych wskazówek może przynieść pozytywne rezultaty nie tylko działaczom w zakresie ochrony przyrody.

Dla turystyki wkraczającej na obszary chronione bardzo ważne są dobre relacje z lokalnymi przedsiębiorstwami, ludnością, samorządem. Wpływ na te relacje mają nie tylko prawo i zasady ochrony różnorodności biologicznej, zabezpieczające przede wszystkim funkcje ekologiczne danego terenu, turystyka jest bowiem zainteresowana dobrym stanem atrakcji turystycznych (ochroną walorów przyrodniczych), a one – jako takie – nie podlegają szczególnym przepisom ochrony. Relacje ze swym szerokim społecznym i gospodarczym otoczeniem turystyka musi budować, korzystając z o wiele mniej precyzyjnych przepisów niż prawo ochrony przyrody – z przepisów w zakresie planowania przestrzennego, strategicznego, samorządowego itp. Najskuteczniej jednak można działać na obszarach chronionych, gdy poświęca się równie dużo uwagi budowaniu świadomości ekologicznej społeczeństwa. Społeczność turystyczna to mozaika grup i pojedynczych osób, organizatorów i uczestników wypoczynku, których łączy jednak oczekiwanie korzyści z wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego regionów rekreacyjnych.

Wśród tych zasobów nie są jeszcze ani łatwo, ani powszechnie rozpoznawalne elementy podlegające ochronie różnorodności biologicznej. Gatunki i siedliska chronione – w tym i system obszarów Natura 2000 – niezmiennie pozostają poza sferą informacji turystycznej. Poświęca się im zaledwie specjalne materiały pomocnicze w edukacji ekologicznej i nieco uwagi w ulotkach promujących ekoturystykę. Turysta rozróżniający las, wodę, łąki czy powietrze jako komponenty środowiska, rozróżniający gatunki najczęściej spotykanych zwierząt, ale nie zapalony wędkarz czy ptasiarz, jest usatysfakcjonowany już ogólnym wrażeniem „bogactwa przyrody”. Tymczasem nie pobieżny, ale pogłębiony kontakt z przyrodą może przynosić swoiste satysfakcje i korzyści:

⁸ Wytyczne GDOŚ w: *Opracowanie planu zadań ochronnych (PZO) dla obszaru Natura 2000* wydane na podstawie art. 32 ust. 1 w świetle art. 32 ust. 2 pkt 1 *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*.

⁹ Santiago Campos Fernández de Piérola i inni., *Natura 2000 i społeczeństwo. Instrumenty komunikacji społecznej w zarządzaniu Siecią Natura 2000*: http://bip.gdos.gov.pl/n2000/Natura_2000_i_spoleczenstwo.pdf

- poczucie dumy i zadowolenia z miejsca zamieszkania lub wybranego celu podróży;
- rozwój infrastruktury turystycznej służącej udostępnianiu miejsc osobliliwych;
- poszerzanie wiedzy i zdobywanie nowych doświadczeń;
- wymianę kulturową i nowe kontakty, przenikanie nowych idei;
- poczucie wspólnoty, chęć zbiorowego działania;
- troskę o spuściznę jako zasobu dla następnych pokoleń;
- lepsze warunki dla ochrony lokalnej unikatowości, świadomość jej znaczenia.

Korzystanie z osobliliwości przyrody niesie jednak za sobą i nieuniknione, ale wymagające minimalizacji koszty:

- konflikty wynikające z różnic w zachowaniu mieszkańców i turystów (zakłócających naturalny rytm przyrody);
- trywializację prośrodowiskowej kultury, zanik tradycyjnych wartości i stylu życia;
- łamanie prawa ochrony przyrody (ingerencja w prawa przyrody poza granice ustalone normami prawnymi);
- zatłoczenie oraz inne niedogodności życia codziennego (w regionach turystycznych przyrodniczo najatrakcyjniejszych);
- konieczność dzielenia się ważnymi zasobami lokalnymi;
- instytucjonalną, społeczną i indywidualną konkurencję w dostępie do zasobów naturalnych;
- korzystanie z rozwoju turystyki przyrodniczej w różnym stopniu, bardziej i mniej wywołującym zakłócenia w środowisku.

Wciąż niedoceniane jest znaczenie ochrony różnorodności biologicznej dla rozwoju społecznego i gospodarczego, a także dla rozwoju osobowości każdego człowieka. Ta uwaga dotyczy zarówno turystów, jak i usługodawców. Kontakty tych dwóch grup oraz trzeciej – mieszkańców – polegają na wymianie wiedzy, poglądów i wzajemnym uczeniu się szacunku dla dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Tak lakonicznie w reklamach promowany „kontakt z przyrodą” pogłębiony o znajomość osobliliwości natury, uświadamianie sobie jej wartości dla funkcji ekologicznych oraz tradycji regionu, kształtowanie patriotyzmu lokalnego związanego ze środowiskiem, a także świadomość istnienia w Polsce tak wielu (blisko 1000) obszarów, których walory mają rangę europejską (Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000) – to wszystko służy kształtowaniu postaw i zachowań zwróconych ku turystyce odpowiedzialnej ekologicznie oraz ku zasadom zrównoważonego rozwoju.

Trzecim, po ekosystemowym i społecznym, jest **ekonomiczny** aspekt wykorzystania różnorodności biologicznej w zrównoważonej turystyce.

Na obszarach Natura 2000 obowiązują zasady ochrony przyrody znane w innych formach prawnej ochrony – rezerwatach, parkach narodowych czy krajobrazowych – i dlatego

trudno jest od razu wyłonić odróżniające się od znanych korzyści ekonomiczne gospodarowania w tego typu środowisku. Jednak koncentrowanie uwagi na ochronie gatunków i obszarów o randzie europejskiej – co jest założeniem systemu Natura 2000 – nadaje tym obszarom rangę szczególną.

Podstawą uzyskiwania korzyści może być na tych obszarach uznanie przez turystykę różnorodności biologicznej za ważny element – może nawet pierwotny – rozwoju gospodarki turystycznej. Przecież jej nie sposób rozwijać w środowisku ubogim przyrodniczo.

Ranga europejska zidentyfikowanych do ochrony gatunków i siedlisk czyni z nich obiekt zainteresowań o skali ponadkrajowej, to zaś ukierunkowuje produkt turystyki przyrodniczej na zainteresowania również turysty zagranicznego.

Kolejne korzyści winno przynieść budowanie ekomarki – czytelnego wizerunku turystyki przyjaznej środowisku, oferującej produkt oparty na pogłębionej, wyspecjalizowanej wiedzy o najcenniejszych zasobach przyrodniczych.

Tworzenie ofert i produktu turystyki przyrodniczej wymaga większego zaangażowania niż zapewnienie tzw. „kontaktu z naturą”, co stało się sloganem każdej promocji turystycznej. Dlatego korzyści ekonomiczne buduje rozszerzanie się rynku zielonych miejsc pracy, zatrudnianie ekokadr turystyki, stymulowanie ekoinnowacyjności obiektów i usług nie tylko ekoturystycznych.

Oczekiwać i wymuszać to będzie stale rosnący popyt na usługi turystyki przyrodniczej. Oparcie jej na wiedzy oraz etycznych zasadach środowiskowych i społecznych stanowić ma o proporcjach ekonomicznych korzyści i kosztów na rynku turystycznym. Z tego powodu ważny jest kolejny mechanizm tak dobrze znany turystyce: promocja.

Promowanie różnorodności biologicznej jako atrakcji turystycznej może przynieść następujące korzyści ekonomiczne:

- wzrost dochodów sektora turystycznego dzięki liczniejszym turystom (krajowym i zagranicznym) zaznajomionym już z Naturą 2000 i zainteresowanym kontaktem z przyrodą;
- tworzenie tzw. zielonych miejsc pracy (więcej o nich w tekście poniżej);
- powiększanie dochodów mieszkańców terenów cennych przyrodniczo dzięki pozyskiwaniu nowych grup klientów – amatorów ekoturystyki i naukowców lub studentów kierunków przyrodniczych;
- stwarzanie klimatu sprzyjającego rozwojowi lokalnych przedsiębiorstw ekoturystycznych i inicjatyw z zakresu edukacji ekologicznej realizowanej przez branżę turystyczną (np. gospodarstw agroturystycznych, wiosek tematycznych o profilu przyrodniczym);

- przyciąganie małego i średniego biznesu z zewnątrz, nawiązywanie współpracy i realizacja projektów partnerskich opartych na wymianie doświadczeń i sprawdzonych przykładach;
- kształtowanie lub wzmacnianie innowacyjności, kreatywności i przedsiębiorczości w niszowych segmentach rynku turystycznego (takim segmentem ciągle jest ekoturystyka);
- poprawa wizerunku obszaru na rynku krajowym i europejskim;
- pomoc w zróżnicowaniu i stabilizacji lokalnej gospodarki (rzemiosła, handlu, usług) poprzez wydłużenie sezonu turystycznego poza jego szczyt wakacyjny (to cecha i atut poznawania przyrody w różnych porach roku) z korzyścią dla turystów i ochrony różnorodności biologicznej regionów turystycznych.

Druga strona rachunku ekonomicznego – koszty – to przede wszystkim:

- koszt projektowania i budowy dodatkowej infrastruktury specjalistycznej na potrzeby kwalifikowanej turystyki przyrodniczej;
- zajęcie nowych terenów na usługi publiczne i imprezy o tematyce ekologicznej;
- nakłady na stworzenie systemu turystycznej ekoinformacji i edukacji ekologicznej;
- konieczność opracowania zasad i wprowadzenia zarządzania ruchem turystycznym ukierunkowanym na tereny ochrony różnorodności biologicznej;
- koszty marketingu i reklamy oraz promocji ekoturystyki (wysokie);
- zwiększenie ryzyka handlowego i konkurencji w lokalnej gospodarce;
- sezonowy charakter zatrudnienia, także w zawodach wymagających wysokich kwalifikacji w zakresie ochrony środowiska;
- ryzyko związane z wahaniami na rynku turystycznym, wynikającymi z dużej wrażliwości turystyki (każdej, a przyrodniczej szczególnie) na czynniki zewnętrzne, w tym pozostającymi poza kontrolą jej organizatorów i społeczności lokalnych;
- wzrost kosztów utrzymania stałych mieszkańców na skutek wzrostu cen nieruchomości, towarów i usług w miejscowościach turystycznych o wybitnych walorach przyrodniczych;
- destabilizacja lokalnej gospodarki, upadek miejscowego biznesu w przypadku przejęcia inicjatyw ekoturystycznych przez przedsiębiorstwa spoza regionu lub zagraniczne (z krajów, w których ten segment turystyki jest lepiej rozwinięty niż w Polsce).

ZIELONE MIEJSCA PRACY

Pozornie tworzenie zielonych miejsc pracy jest związane tylko z ochroną środowiska. Jest jednak także powiązane z turystyką: tworzeniem warunków jej rozwoju i uprawiania oraz korzystaniem z naturalnych walorów terenu. Na obszarach przyrodniczo cennych miejsca pracy związane z turystyką najczęściej tworzą:

- odnowienia systemów wodnych i ich oczyszczanie,
- oczyszczanie zużytej wody,
- odzyskiwanie surowców,

- transport publiczny,
- oczyszczanie (sprzątanie) zanieczyszczonych obszarów,
- remonty i restauracje starych domów,
- inne przedsięwzięcia dotyczące osadnictwa i urbanistyki,
- kształtowanie krajobrazu,
- zarządzanie lasami i zalesianie,
- ochrona wybrzeży morskich,
- ochrona gleb,
- ochrona przyrody,
- zarządzanie i poszerzanie parków (terenów zielonych i obszarów chronionej przyrody),
- ochrona zabytków kultury,
- usługi przewodnickie,
- edukacja ekologiczna (przewodnicy-nauczyciele),
- organizacja i konserwacja szlaków turystycznych, ścieżek rekreacyjnych, punktów widokowych.

Można tę listę wzbogacić o miejsca pracy:

- tworzone z powodu specyfiki planowania i projektowania zagospodarowania turystycznego zgodnie z zasadą udostępniania (gospodarce turystycznej) bez szkody (dla osobliwości przyrody);
- w zarządzaniu i organizacji obsługi ruchu turystycznego, do czego potrzebni są specjaliści „ekologistyki”;
- przy budowie obiektów i urządzeń infrastruktury turystycznej z wykorzystaniem miejscowego rzemiosła oraz tradycyjnych materiałów i technik, czemu najtrafniej mogą sprostać przedsiębiorcy regionalni;
- w produkcji, dystrybucji i dostawach na rynek turystyczny żywności z produktów gospodarstw ekologicznych dla uczestników ekoturystyki.

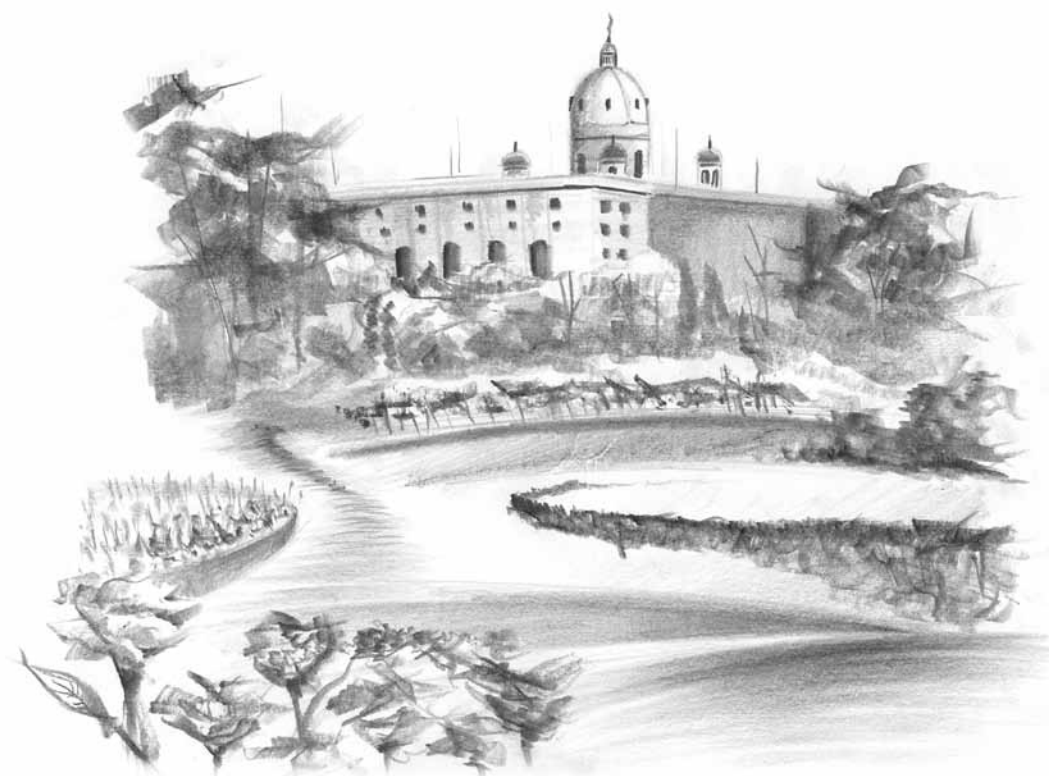
W ściśle „przyrodniczych” miejscach pracy należy dostrzegać związek – a jest to rzadkie – z utrzymywaniem bogactwa przyrody, a zatem i atrakcyjności obszaru. Dzięki wykorzystywaniu różnorodności biologicznej na obszarach biednych przez ekoturystykę, gospodarkę leśną, ochronę przyrody, można zmniejszyć skalę ubóstwa lub nawet je pokonać. Przykłady już są. Turystyka, jako segment zielonego rynku pracy, z pewnością spełnia taką rolę, a jej wzmocnienie może być także efektem różnorodności biologicznej. Musi to być jedynie dostrzeżone i umiejętnie wykorzystane w tworzeniu ekoinnowacyjnych produktów turystycznych. W nich nawet grzybobranie czy spacer po łące lub śródleśnej polanie pełnej ziół może stać się „zwiedzaniem” osobliwości chronionych w systemie obszarów Natura 2000.

3. OCHRONA RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ W SEKTORACH OKOŁOTURYSTYCZNYCH

Analiza korzyści i strat wynikających z rozwoju turystyki zrównoważonej, w tym turystyki przyrodniczej, jest zawsze łatwiejsza w odniesieniu do obszaru objętego ochroną prawną, np. parku narodowego czy krajobrazowego. Innej turystyki nie powinno się zresztą na tych terenach dopuszczać, więc i przedmiotu analizy brak. Końcowa ocena wynikająca z analizy korzyści i strat nie jest jednoznaczna¹⁰, zwłaszcza w przypadku tak złożonego zagadnienia, jak korzyści i ubytki różnorodności biologicznej. Ocena oddziaływania turystyki na gatunki i siedliska wymaga wieloletnich obserwacji. Skutki są możliwe do określenia, gdy nastąpią pozytywne lub negatywne zmiany, gdy już osiągnięto odpowiedni stopień zainwestowania, gdy już pojawiły się zwyczaje trudne do wyeliminowania w przypadku konfliktu wynikającego z ochrony przyrody. Utworzenie obszaru chronionego oraz udostępnienie go ruchowi turystycznemu poprzedzają badania i gromadzenie różnorodnych informacji, co pozwala określić sposób uprawiania turystyki i jej intensywność. Niełatwo jest mierzyć te zjawiska ze względu na trudne do rejestrowania zachowania turystów czy praktyki usługodawców – statystyka turystyki zjawisk świadomości ekologicznej nie bada. Względność ocen czynionych przez specjalistów odpowiedzialnych za ochronę środowiska próbuje się zmniejszyć poprzez prowadzone też i w odniesieniu do przedsięwzięć gospodarki turystycznej oceny oddziaływania na środowisko (więcej o nich: w broszurze „Zarządzanie ochroną różnorodności biologicznej”). Nie są one jednak tak dotkliwe dla turystyki, jak dla inwestycji o innym charakterze i przeznaczeniu¹¹. Mimo to decyzje o sposobie turystycznego użytkowania terenu chronionego w kontekście ochrony różnorodności biologicznej są zawsze obarczone ryzykiem popełnienia błędu. W sytuacjach wątpliwych odstępuje się od użytkowania turystycznego lub wprowadza znaczne jego ograniczenie, przywołując w argumentacji zasadę przeczności (więcej o niej: w broszurze „Zrównoważony rozwój a ochrona różnorodności biologicznej”).

Pozornie ochrona różnorodności biologicznej nie dotyczy **środowiska miejskiego**. Jednak pod każdą szerokością geograficzną procesy przyrodnicze mają duże znaczenie w funkcjonowaniu miast. Dbałość o te procesy powinna być obowiązkiem zarówno władz miejskich, jak i mieszkańców. Walory przyrodnicze miasta mogą być jedną z jego atrakcji turystycznych. Miasto pełne zieleni lub położone w interesującym krajobrazowo miejscu jest równie popularnym celem podróży turystycznych jak słynne miasta historyczne lub bogate

w atrakcyjne imprezy rozrywkowe. Obiektami odwiedzanymi przez turystów nie są wyłącznie zabytki, muzea, targowiska, wystawy czy restauracje, ale także parki i ogrody, tereny nadrzeczne (plaże i promenady), wzgórza (jako punkty widokowe czy cel wycieczek rekreacyjnych). Takie atrakcje turystyczne stanowią jednocześnie bardzo ważny element środowiska życia mieszkańców miast. Gatunki zwierząt i roślin oraz określone typy siedlisk są w nich chronione tak samo jak na terenach otwartych, rzadko jednak znane i zauważane. Ich istnienie i rola w tworzeniu zdrowych warunków życia i wypoczynku w mieście może być dzięki turystyce i rekreacji (czyli w czasie wolnym od pracy) najbardziej docenione. Ekosystemowy aspekt rozwoju turystyki, charakterystyczny dla terenów chronionych, jest zatem istotny również w turystyce w środowisku miejskim. Usługi ekosystemowe w tym środowisku to m.in. **usługi kulturowe**, przynoszące niematerialne korzyści z kontaktu z ekosystemami. Środowiskowe usługi kulturowe oferują korzyści estetyczne, duchowe i psychiczne¹².

¹⁰ The case study of Babia Góra National Park / Biosphere Reserve Poland [w:] Lamorski T., Dabrowski P., *Tourism and its impacts on biodiversity*: <https://www.cbd.int/doc/case-studies/tour/cs-tour-babia-gora-pl.pdf>

¹¹ Oceny oddziaływania na środowisko doczekały się już bogatej literatury i aktów prawnych oraz metodologii. W poznaniu głównych zasad w odniesieniu do turystyki mogą być pomocne materiały szkoleniowe zamieszczone na stronach: www.natura2000.org.pl, <http://natura2000.org.pl/e-szkolenia/e8-natura-2000-w-ocenach-oddziaływania-na-srodowisko/>

¹² *Poradnik TEEB dla miast: usługi ekosystemów w gospodarce miejskiej*. Wydanie polskie: Fundacja Sendzimira, Kraków 2011: www.sendzimira.org.pl

Przyroda miejska jest obiektem badań naukowych oraz miejscem działań oświatowych. Jej zielone enklawy położone niedaleko miejsc zamieszkania są celem wycieczek edukacyjnych (nie tylko szkolnych) i turystyki przyrodniczej-poznawczej. Rekreacja i uprawianie sportu na miejskich terenach zielonych to także ewidentne korzyści społeczne, zdrowotne i ekonomiczne. Zachowanie w miastach różnorodności biologicznej podnosi jakość środowiska przyrodniczego, co bezsprzecznie leży w interesie mieszkańców i organizatorów życia społecznego miasta, a dla turystyki jest nową bazą przyrodniczą czy krajobrazową sprzyjającą rozwijaniu usług (co oznacza coraz lepsze wykorzystanie zasobów naturalnych). Miasto to obszar turystyczny wymagający tylko innych form obsługi i innych klientów niż obszar typowo wakacyjny, sezonowy (jak np. kurort wczasowy). Z tego powodu w mieście – tak jak na terenach otwartych – stosunek turystyki do ochrony różnorodności biologicznej powinien być co najmniej życzliwy, by zachowania turystyczne nie zagrażały atrakcyjności przyrodniczej danego obszaru (więcej o zagrożeniach: w broszurze „Zagrożenia dla różnorodności biologicznej” oraz w tekście poniżej).

Ochroną różnorodności biologicznej powinny się interesować także **profilaktyka i leczenie**. Dotyczy to szczególnie tak ważnych segmentów turystyki, jak usługi uzdrowiskowe, ziołolecznictwo i inne formy terapii wykorzystujące zasoby przyrodnicze. Rozrastanie się uzdrowisk i ośrodków SPA pociąga za sobą różnorakie inwestycje. Ważne jest więc, by błędnymi decyzjami inwestycyjnymi nie szkodzić przyrodzie (w tym różnorodności biologicznej), której dobry stan jest warunkiem *sine qua non* funkcji uzdrowiskowych.

CZĘŚĆ II. TURYSTYKA NA OBSZARACH PRZYRODNICZO CENNYCH

4. EKOTURYSTYKA I EKOTURYŚCI

Turystyka to z jednej strony sposób spędzania wolnego czasu, a z drugiej – ważny sektor gospodarki. Nie ma ścisłej i jednoznacznej definicji tego pojęcia. Wszyscy kojarzą je z wolnym czasem. Zapytani o skojarzenia z pojęciem **ekoturystyka** uczestnicy szkoleń, studenci, znajomi najczęściej udzielają następujących odpowiedzi:

- turystyka przyrodnicza;
- turystyka piesza, konna, rowerowa, kajakowa, (specjalistyczna, kwalifikowana), edukacyjna;
- zielone szkoły, *birdwatching* (obserwowanie ptaków);
- łowiectwo;
- wczasy pod gruszą, agroturystyka.

Podobne listy można znaleźć w wielu publikacjach na temat ekoturystyki: najczęstsze skojarzenia to nazwy konkretnych rodzajów rekreacji lub form turystyki aktywnej. Ekoturystyka jest natomiast biznesem, którego organizatorzy czerpią zyski z wartości środowiska przyrodniczego, obsługując ludzi szukających **kontaktu z przyrodą**. A zatem formy turystyki wymieniane przez zapytanych mieszczą się w pojęciu „ekoturystyka” tylko pod warunkiem, że ludzie uprawiający je i organizujący doceniają wartość środowiska przyrodniczego, że starają się tej wartości przynajmniej nie niszczyć. Od ekoturystyki zaś wymaga się więcej.

Filozofia i ruch na rzecz popularyzacji ekoturystyki rozwija się od czasu, gdy Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych i Światowa Organizacja Turystyki ogłosiły rok 2002 Międzynarodowym Rokiem Ekoturystyki. Podstawowej wiedzy o ekoturystyce dostarcza deklaracja z Quebec¹³, plon wymiany doświadczeń 167 państw. Od tamtej pory o kolejne definicje ekoturystyki pokusiło się już wielu autorów. Definicje mieszczą się w dwóch nurtach. W jednym wywodzi się je z pojęcia zrównoważonego rozwoju; wówczas jego zasady są przenoszone do gospodarki turystycznej, w której odzwierciedla się przyjazność, odpowiedzialność i poszanowanie wobec ochrony środowiska. W drugim nurcie ekoturystyka jawi się jako turystyka

¹³ Podczas międzynarodowej konferencji w Quebec w Kanadzie sformułowano Deklarację o Ekoturystyce nazwaną *Quebec Declaration on Ecotourism*, 2002.

specjalnych zainteresowań¹⁴, co stanowczo zawęży zasięg i charakter zjawiska do skromnego segmentu rynku światowego (zdominowanego przez „przemysł” turystyki masowej). Za ledwie 3–5% (najwyżej 7%) obrotów na rynku turystycznym świata pochodzi z ekoturystyki. W obsłudze ruchu turystycznego ekoturystyka jest zatem marginesowa.

Wspólny dla obu nurtów jest natomiast termin „**ekoturizm**” jako filozofia, model postaw i zachowań społecznych, kierunków planowania strategicznego i ekopolityki. Byłoby dobrze, gdyby ekoturizm znalazł należne mu miejsce w rozważaniach nad ekoturystyką, turystyką przyjazną środowisku, zieloną, miękką, trwałą, a nawet zrównoważoną.

Ekoturizm to nowe – alternatywne dla turystyki masowej – podejście do modelu rozwoju i funkcjonowania turystyki, i jako gospodarki, i jako zachowań oraz postaw samych turystów. Ekoturizm to pewnego rodzaju filozofia wpisująca się w nurt powrotu do natury, odmiana turystyki będącej odpowiedzią na dobę uprzemysłowienia, urbanizacji, nadmiernej eksploatacji zasobów środowiska przyrodniczego.

W analizie związków turystyki z ochroną różnorodności biologicznej należy skupić się na tych definicjach ekoturystyki, których autorzy podkreślają jej znaczenie w użytkowaniu zasobów środowiska. W definicjach takich mówi się:

Ekoturystyka to zjawisko przestrzenne, polegające na takim użytkowaniu i zagospodarowaniu turystycznym środowiska przyrodniczego, aby zapewnione było utrzymanie równowagi w systemach ekologicznych. Należy więc założyć rozwój takich form użytkowych, które nie zakłóca sprawności funkcjonowania przyrody. Podstawowe programy użytkowe regionów turystycznych powinny sprowadzać się do obsługi odpowiednich – wynikających z uwarunkowań przyrodniczych – form turystyki¹⁵.

Dla ochrony różnorodności biologicznej najtrafniejsza i najprostsza definicja to:

Ekoturystyka to turystyka realizowana w sposób ograniczający ingerencję człowieka w przyrodę do rozmiarów zapewniających nienaruszenie funkcji ekologicznych.

¹⁴ Ang. *special interest tourism* – specyficzne segmenty rynku turystycznego, niekoniecznie o profilu środowiskowym (np. matki z dziećmi).

¹⁵ Autorem tej definicji jest Grzegorz Rąkowski z Instytutu Ochrony Środowiska w Warszawie.

Jej klienci – **ekoturysty** – stawiają konkretne wymagania produktom turystycznym, które kupują. Badanie opinii turystów wypoczywających w najatrakcyjniejszych regionach Polski (nad morzem, na Mazurach i w dolinie Baryczy) pozwoliło wyłonić cechy najbardziej wymagających¹⁶. To osoby przywiązujące dużą wagę do:

- mieszkania w czasie urlopu w obiekcie z certyfikatem ekologicznym;
- spędzania urlopu w sąsiedztwie szlaków przyrodniczych, ekotras;
- poznawania w czasie urlopu kultury i tradycji lokalnej;
- możliwości skorzystania z usług profesjonalnego „przewodnika po przyrodzie”;
- aktywnego spędzania urlopu;
- wypoczynku w miejscach o szczególnych walorach przyrodniczych;

a ponadto:

- deklarują znajomość obszarów Natura 2000 w okolicy;
- potrafią wskazać najbardziej trafną definicję obszarów Natura 2000.

Wcześniej czy później turysta o takich cechach – ekoturysta – będzie dążył do odwiedzenia obszaru Natura 2000.

5. CO JEST POTRZEBNE, BY POWSTAŁ PRODUKT TURYSTYCZNY PRZYJAZNY RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ?

Turystyka masowa z pewnością nie jest tą formą turystyki, która z radością przyjmie – w imię celów innych niż ekonomiczne – sprzyjające przyrodzie coraz szersze wymagania od organizacji ruchu turystycznego i form „zagospodarowania” wolnego czasu turystów. Z roku na rok widać, że przybywa turystów unikających spędzania wolnego czasu w tłumie. A zatem wzrasta zainteresowanie innymi formami wypoczynku, lepiej dostosowanymi do potrzeb bardziej wymagających klientów, poszukujących spokoju i faktycznego kontaktu z przyrodą. Potrzebny jest wysokiej jakości ekologiczny produkt turystyczny. Jego stworzenie wymaga spełnienia kilku warunków; zaprezentowano je poniżej.

ORGANIZATORZY TURYSTYKI PRZYRODNICZEJ UZNAJĄCY NADRZĘDNOŚĆ EKOLOGICZNYCH FUNKCJI PRZYRODY

Szczególnie ważne jest przekonanie firm oferujących wypoczynek połączony z troską o środowisko przyrodnicze, że nawet najbardziej wrażliwe osobliwości przyrody mogą być udostępnione turystom. Warunkiem jest przestrzeganie zasad kontaktu z przyrodą bez wyrządzania jej szkody. Uznanie nadrzędności funkcji ekologicznych nad ekonomicznymi wystarczy – jeśli nie zawiedzie praktyka – by produkt turystyczny budować bezpiecznie,

¹⁶ Stanaszek A., Tędziągolska M., *Raport z badania...*, op.cit.

z korzyścią dla środowiska i jego gości. Priorytety tak ustawione, szanowane i konsekwentnie przestrzegane mogą i winny być drogowskazem dla praktyk turystycznych.

STOSOWANIE ZASAD ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Nadrzędną zasadą powinno być w turystyce zachowanie elementów atrakcyjności turystycznej, a zatem i przyrody, w takim stanie, by następne pokolenia mogły się nimi cieszyć. Tym powinna być zainteresowana także turystyka masowa, bowiem nieprzestrzeganie tej zasady zaszkodzi jej w przyszłości ekonomicznie. Któż będzie chciał odpoczywać nie dość, że wśród licznych turystów, to jeszcze w otoczeniu pozbawionym faktycznych walorów przyrodniczych? Zachowanie bazy środowiskowej dla przyszłego biznesu turystycznego także jest zasadą sprawiedliwości międzypokoleniowej.

Inna zasada – zasada partycypacji społecznej – w podejmowaniu istotnych decyzji środowiskowych odnosi się do współgospodarowania zasobami przyrodniczymi turystyki i społeczności lokalnych. Turystyka inna niż masowa, bliższa społecznościom lokalnym i z nimi współpracująca, jest nieporównywalnie bliższa zasadom zrównoważonego rozwoju niż masowa (więcej o zasadach zrównoważonego rozwoju: w broszurze „Zrównoważony rozwój a ochrona różnorodności biologicznej”).

INTEGRACJA CELÓW TURYSTYKI I OCHRONY RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

Atrakcyjność turystyczna poszczególnych elementów środowiska regionów turystycznych jest różna. Niektóre unikatowe obiekty przyrody niekoniecznie stanowią osobiliwość turystyczną. Nie każdy też gatunek chroniony i miejsce jego bytowania musi (i powinien) stać się przedmiotem zainteresowania i celem wycieczek turystycznych. Tak może być właśnie z obszarami Natura 2000 zasobnymi w gatunki i siedliska najcenniejsze dla funkcji ekologicznych. Czy są one równie atrakcyjne jako element produktu turystycznego? Czy dla jego tworzenia mają jakąś wartość? Pogodzenie celów turystyki i ochrony różnorodności biologicznej może więc okazać się trudne. Łącznikiem powinna być rzetelna, atrakcyjna pod względem formy informacja o wartości różnorodności biologicznej (gatunków i ekosystemów) i o ewentualnych ograniczeniach w turystycznym wykorzystaniu obszarów Natura 2000. Argumentem za koniecznością wprowadzania ograniczeń są doświadczenia parków narodowych.

Obszarowa ochrona roślin i zwierząt wraz z terenem, na którym żyją, przyciąga masową turystykę. Dobitnie świadczą o tym dane statystyczne o wielkości ruchu turystycznego¹⁷. Polskie parki narodowe zwiedza rocznie ponad 11 mln osób (w roku 1989 ponad 12 mln). Największa frekwencja notowana jest w parkach górskich, w drugiej kolejności nadmorskich, w trzeciej – położonych w sąsiedztwie aglomeracji miejskich¹⁸. Mimo powszechności turystyki w takich obiektach, tworzone w Europie obszary Natura 2000 są kolejnym „poligonem doświadczalnym” rozwiązywania problemów powstających na styku turystyki i przyrody. Te obszary, powołane do ochrony gatunków i siedlisk, są często utożsamiane z nowymi terenami zakazów, nakazów i ograniczeń dla działalności gospodarczej. „Swobodna penetracja terenu i jego turystyczne zagospodarowanie są nieosiągalne, skoro wszędzie (a obszary Natura 2000 bywają wielkie) można natrafić na okazy prawem chronione” – twierdzą pełni obaw organizatorzy turystyki i gospodarze terenu¹⁹.

ZNACZNA WIEDZA O ZASADACH OCHRONY RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

Znajomość rzeczywistych możliwości funkcjonowania sektora turystycznego na obszarach Natura 2000 to podstawowy warunek rozwoju ekoturystyki (turystyki wiejskiej, aktywnej itp.). Produkt ekoturystyczny uwzględnia poznawanie („zwiedzanie”) miejsc bogatych w cenne ekologicznie gatunki i siedliska. Takie podejście do przedmiotu ochrony różnorodności biologicznej jako zasobu zasługującego na umiejętne wykorzystanie oznacza

¹⁷ Roczniki statystyczne *Ochrona środowiska oraz Turystyka* wydawane przez Główny Urząd Statystyczny.

¹⁸ Gałązka M., *Turystyka zrównoważona...*, op. cit.

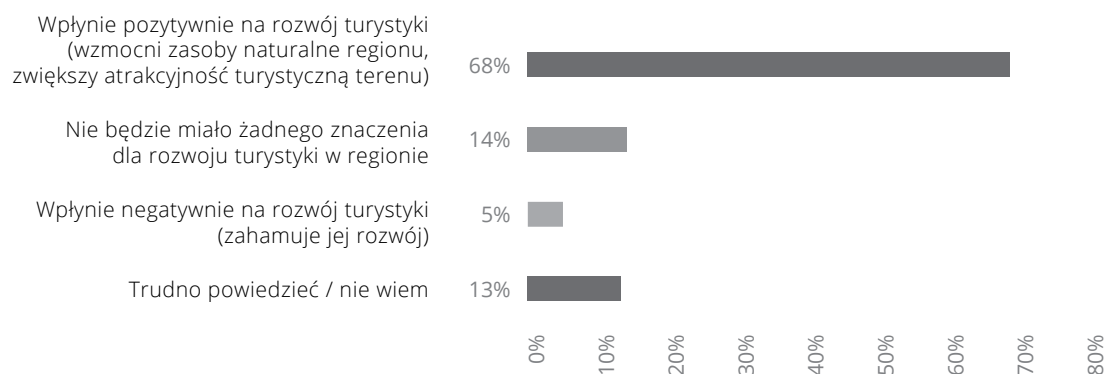
¹⁹ Szkolenia Instytutu na rzecz Ekorozwoju dla samorządów i pracowników branży turystycznej – raport i materiały szkoleniowe: <http://natura2000.org.pl/2012/01/podsumowanie-szkolen-regionalnych/>

dostrzeżenie nowego potencjału turystycznego lub wzmocnienie dotychczasowego (tam gdzie tereny dotąd chronione zostały włączone do sieci obszarów Natura 2000). Produkt turystyczny udostępniający klientowi możliwość poznania konkretnej osobliwości przyrody nabiera nowego znaczenia. Jego wartość wzrasta, a dźwignią marketingową staje się jakość ekologiczna – mierzona nie tylko treścią programową oferty, ale stosunkiem organizatora do ochrony środowiska.

KLIENT WRAŻLIWY NA PRZYRODĘ

Turyści nie mają nic przeciwko tworzeniu nowych obszarów chronionych – widzą w tym zabezpieczenie atrakcyjności przyrodniczej i warunków zdrowego wypoczynku (rycina poniżej)²⁰.

Proszę sobie wyobrazić, że na terenie pewnej gminy lub kilku gmin powstał obszar ochrony przyrody. Jak Pan(i) sądzi, w jaki sposób wpłynie to na rozwój turystyki w takim regionie?

W innych badaniach też stwierdza się, że społeczna świadomość potrzeby ochrony przyrody rośnie. Coraz więcej osób uważa, że dba o środowisko przyrodnicze i chce wiedzieć, jak troszczyć się o nie skuteczniej. Wyniki badania opinii publicznej „Europejska Sieć Natura 2000 i LIFE” przeprowadzonego w Polsce na zlecenie Komisji Europejskiej²¹ wskazują,

²⁰ Źródło (także następnych rycin): Stanaszek A., M. Tędziogolska (pod kier. Jolanty Kamienieckiej i przy współpracy Bożenney Wójcik), *Raport z badania. Świadomość ekologiczna turystów*. Instytut na rzecz Ekorozwoju. Warszawa 2011: www.natura2000.org.pl

²¹ Za: *Badania opinii publicznej „Europejska Sieć Natura 2000 i LIFE”* przeprowadzone metodą CATI przez ARC – Rynek i Opinia na próbie 1000 respondentów: www.natura2000.org.pl

że 3/4 badanych deklaruje osobiste zaangażowanie w ochronę przyrody, bo martwi się o dalsze losy środowiska przyrodniczego. Aż 81% ankietowanych zdaje sobie sprawę z tego, że wymieranie gatunków roślin i zwierząt oraz utrata naturalnych siedlisk i ekosystemów jest w Polsce poważnym problemem, a negatywny wpływ utraty różnorodności biologicznej na ludzi będzie odczuwalny w przyszłości przez nich samych lub ich dzieci.

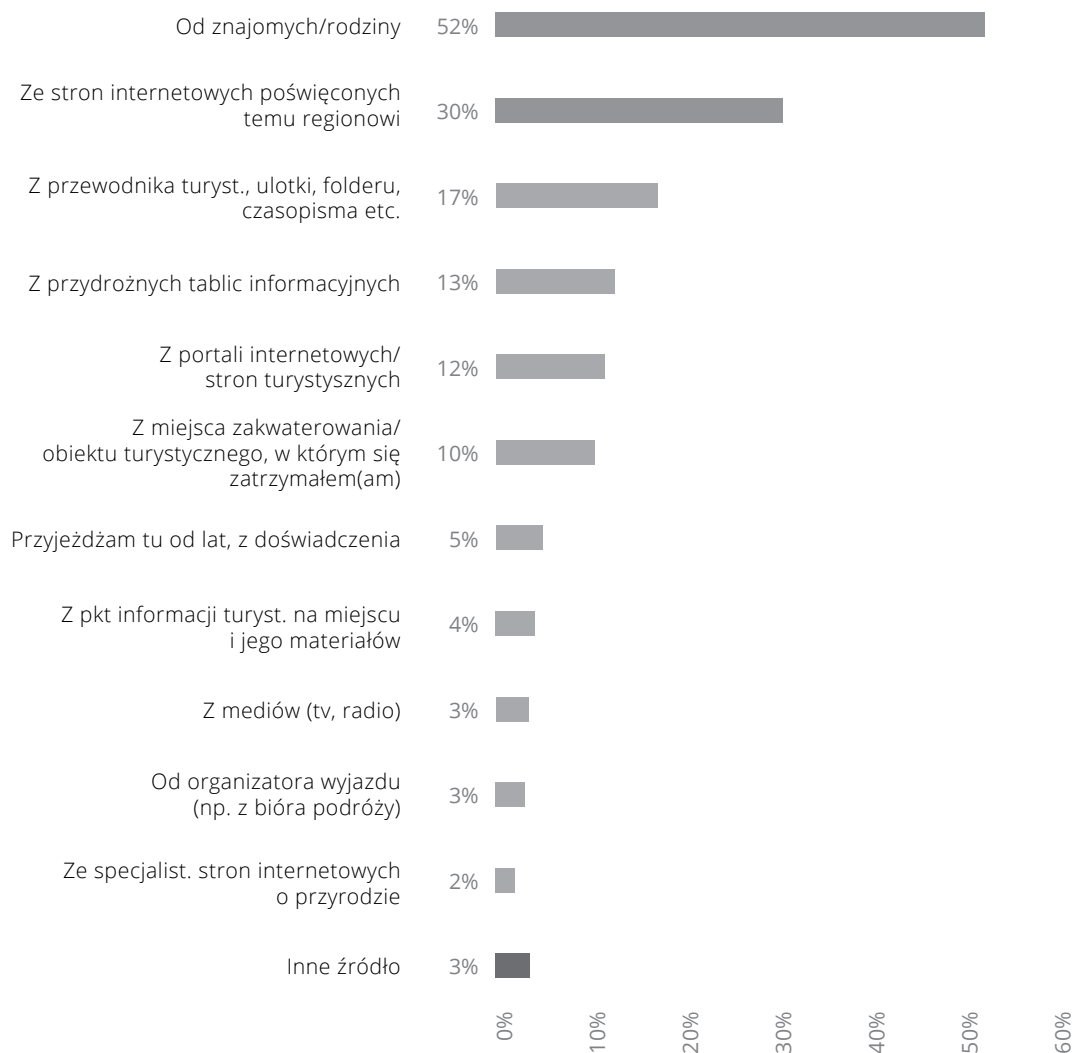
Można zatem stwierdzić, że klientów wrażliwych na przyrodę nie zabraknie.

RZETELNA I ŁATWO DOSTĘPNA INFORMACJA

W cytowanych wyżej badaniach co piąty ankietowany chciałby dowiedzieć się więcej o znaczeniu ochrony przyrody i dotrzeć do informacji na ten temat.

Skąd czerpią wiedzę polscy turyści? W odróżnieniu od młodzieży, która w 80% czerpie wiedzę z internetu i mediów, dorośli Polacy korzystają głównie z innych źródeł informacji (rycina poniżej). Osądzili je krytycznie, bo o walorach przyrodniczych miejsc, do których się wybierali, najwięcej informacji pozyskali od znajomych lub rodziny. W tekstach dostępnych w internecie – na portalach regionalnych, przyrodniczych lub turystycznych – informacja o możliwości poznania osobliwości przyrody jest albo ogólna (wręcz ogólnikowa) i lakoniczna, albo zbyt naukowa, bo autorami materiałów źródłowych są oczywiście badacze i pasjonaci przyrody. W ulotkach, ofertach lub w programach pobytów turystycznych informacja taka też jest skrótowa (jeśli w ogóle jest). Szczegółów można się dowiedzieć dopiero z materiałów edukacyjnych, np. wydawanych przez parki narodowe lub krajobrazowe, a nie przez przedsiębiorstwa turystyczne. Również gospodarze obiektów zakwaterowania albo lokalna sieć informacji turystycznej „na miejscu” nie są gotowi do zainteresowania swych klientów choćby wybranymi spośród miejscowych atrakcji przyrodniczych, tym bardziej do rozpoznawania elementów różnorodności biologicznej.

Źródła informacji o walorach przyrodniczych okolicy

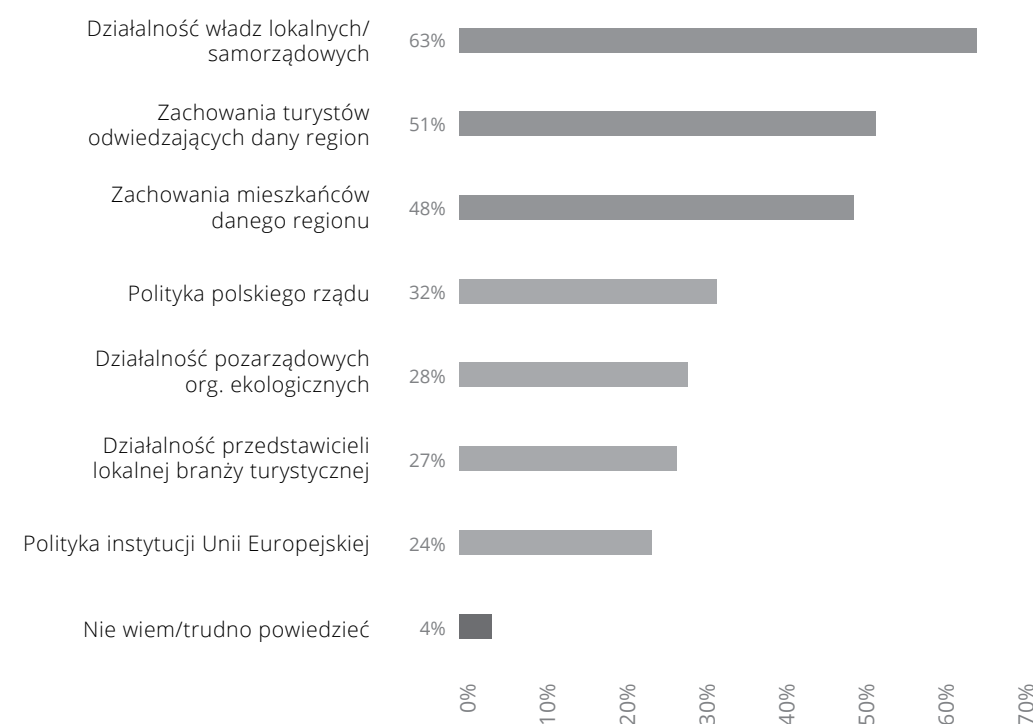

ODPOWIEDZIALNOŚĆ

Popularna i mocno nagłaśniana promocja różnych regionów i ich ofert pod hasłem odpowiedzialności za przyrodę nie znajduje potwierdzenia w rzeczywistym produkcie turystycznym nakierowanym na wybrane gatunki czy siedliska, które mogą być przedmiotem zainteresowań i troski gospodarki turystycznej z korzyścią dla obu stron. W cytowanym badaniu turyści potwierdzają swoją troskę o przyrodę, ale stwierdzają, że nie widzą jej

przejawów u innych i krytycznie oceniają zachowania wszystkich uczestników turystyki: innych turystów, gospodarzy obiektów, mieszkańców regionów turystycznych, władz samorządowych oraz polityków odpowiedzialnych za deklarowany na wszystkich szczeblach zrównoważony rozwój. Interesujące jest przypisywanie największej odpowiedzialności za stan walorów przyrodniczych regionu jego władzom samorządowym, a bardzo małej – turystyce jako branży gospodarczej (rycina poniżej). Można by zaś oczekiwać bardziej aktywnej roli turystyki w ochronie różnorodności biologicznej, bo to ona sprawia, że piękne krajobrazy tak bardzo przyciągają.

Co, Pana(i) zdaniem, ma największy wpływ na ochronę walorów przyrodniczych w regionach turystycznych w Polsce?

Uwaga: Wyniki nie sumują się do 100% , ponieważ respondent mógł wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Może samorządy i gestorzy bazy podstawowej nie wiedzą, jakie znaczenie mogą mieć dla regionu obszary Natura 2000? Turyści stwierdzili: Nie mamy wielkiej wiedzy na temat Natury 2000, a o informacje turystyczne o nich trudno, więc wybierając miejsce wypoczynku, kierujemy się przede wszystkim pięknem jego przyrody, ciszą i spokojem okolicy, wielu z nas – sentymentem do niej, a kolejni walorami zdrowotnymi. W cytowanym raporcie napisano:

Motywacje respondentów do wyboru miejsca wypoczynku różniły się w zależności od regionu, w którym spędzali urlop. Jednak we wszystkich miejscach walory przyrodnicze okolicy były najczęściej wskazywaną odpowiedzią.

Preferencje turystów odnośnie spędzania urlopu

Uwaga: Na wykresie prezentowane są tylko dwie odpowiedzi: „Ma to dla mnie duże znaczenie” i „Nie ma to dla mnie żadnego znaczenia”²².

Gospodarze terenu winni też wiedzieć, że:

- Największe znaczenie dla respondentów ma wypoczynek w miejscach o szczególnych walorach przyrodniczych, gdzie znajdują się ścieżki przyrodnicze, możliwość aktywnego

wypoczynku oraz okazje do poznawania lokalnych tradycji. Wymienione kwestie miały duże znaczenie dla największej grupy badanych, jednocześnie mały odsetek respondentów uznał je za niemające żadnego znaczenia.

- Respondenci doceniają obecność Natury 2000 w miejscu, gdzie odpoczywają. Istnienie obszarów Natura 2000 w okolicy dla co piątego ankietowanego było jednym z ważnych kryteriów wyboru tego miejsca na wypoczynek, a co trzecia osoba brała ten aspekt pod uwagę uznając, że obszar ten jest dodatkowym atutem.

W swych strategiach rozwoju samorządy lokalne mogą więc śmiało uwzględniać to, że **najbardziej odpowiednią formą organizacji i obsługi ruchu turystycznego na obszarach cennych przyrodniczo jest ekoturystyka**. O klientów będzie nietrudno, jeśli produkt ekoturystyczny zostanie solidnie przygotowany i im zaoferowany.

6. OBSZARY NATURA 2000 NOWĄ MARKĄ W TURYSTYCE?

Wraz z powołaniem obszarów Natura 2000 otworzyła się kolejna szansa na rozwój turystyki, i to nie tylko przyrodniczej. Obszary Natura 2000 w naturalny sposób powinny promować region i przyciągać turystów – tak jak nowo tworzone parki narodowe lub krajobrazowe, rezerваты.

Wystarczy spojrzeć na mapę sieci Natura 2000, by wiedzieć, które rejony mogą stać się miejscem większej niż dotąd penetracji turystycznej, wycieczek zaplanowanych i przypadkowych; rzecz w tym, by nie stało się to zagrożeniem dla przyrody wymagającej tam przecież wzmożonej ochrony.

Skonfrontowanie mapy rozmieszczenia obszarów Natura 2000 z mapami turystycznymi oraz innymi źródłami informacji turystycznej (przewodnikami, folderami, katalogami) pozwala sprawdzić, czy w pobliskich danemu obszarowi Natura 2000 miejscowościach można znaleźć miejsce noclegowe, wypożyczyć kajak czy rower, wziąć udział w organizowanej tam specjalnej imprezie turystycznej, poznać zabytki i kulturę regionu. Atrakcje i już istniejące zagospodarowanie turystyczne mogą być wzbogacone o lepsze wykorzystanie walorów przyrodniczych. Ich udostępnienie przez organizatorów i obsługujących ruch turystyczny oraz głębsze poznanie przez odwiedzających winny odbywać się po dobrym rozpoznaniu osobliwości przyrody możliwych do zaprezentowania turyście. Jest do tego zdolna agroturystyka, są zdolni inni organizatorzy turystyki wiejskiej. Różnorodność biologiczna w treści produktu turystycznego to jego atut, opłacalne powinno więc być budowanie marki ekologicznej produktów turystyki wiejskiej, która sama siebie uważa za przyjazną środowisku, rozumiejącą prawa przyrody lepiej niż inni.

²² Respondenci mogli również wybrać odpowiedzi „Ma to dla mnie niewielkie znaczenie” oraz „Trudno powiedzieć”.

7. JAK ORGANIZOWAĆ TURYSTYKĘ W REGIONACH, W KTÓRYCH SĄ OBSZARY NATURA 2000?

Sieć Natura 2000 ma funkcjonować według zasad wspólnych dla wszystkich krajów UE, które tę sieć ustanowiły. Wymaga to przemyślanych proekologicznych zachowań zarówno w skali indywidualnej i lokalnej, jak i na poziomie polityki państwa i władz regionalnych, promujących ekorozwój w turystyce. Bez obustronnej akceptacji i wspomagania funkcjonowania obszarów Natura 2000 trudne będzie nie tylko zachęcanie do proekologicznych działań, ale i rozwiązywanie konfliktów, często na styku z ochroną przyrody wyolbrzymianych.

Zapewne najwcześniej i lepiej będą się promowały jako przyrodniczo cenne obszary duże, dostarczające większej ilości wrażeń, w których warto spędzić dłuższy urlop, które łatwiej znaleźć na mapie. O większych obszarach więcej jest informacji, mają one bogatszą bazę turystyczną, a ich oferta jest już znana turystom. Dla większych obszarów i ich fragmentów istnieją specjalne pakiety usług, gotowe programy wycieczek (w tym zwiedzanie obiektów zabytkowych) czy pobytów wczasowych, odbywają się na nich imprezy kulturalne. To wszystko jest produktem turystycznym, czyli przedmiotem kupna-sprzedaży, a w konsekwencji przysparza obrotów pieniężnych na rynku turystycznym.

Potrzeba aktywnego wypoczynku jest zaspokajana w górach, na morzach i wodach śródlądowych, w krajobrazie wiejskim, nie tylko w lasach, ale i na bagnach lub łąkach (dotąd uważanych za tereny jedynie rolnicze). Moda na ekoturystykę się nasila.

Obszary cenne przyrodniczo przyciągają również turystów przyrodników. Na wzór ich stylu bycia ekoturystyczne wycieczki odbywa się zwykle w małych, kilkusobowych grupach, z uprzednim samodzielnym zaplanowaniem wyprawy lub odbyciem jej z **wykwalifikowanym przewodnikiem**, coraz częściej będącym interpretatorem przyrody. Jego pomoc jest niezastąpiona w dostrzeżeniu, odczytaniu i zapamiętaniu tego, co jako wrażenie z wycieczki powinno w pamięci turystów pozostać na dłużej. Interpretacja przyrody jest też konieczna dla jej głębszego poznania, odkrycia wszelkich atrakcji przyrodniczych i czerpania innych korzyści z takiej eskapady. To jednak kosztuje. Dotychczas rolę interpretatorów przyrody najlepiej spełniali pracownicy parków narodowych i krajobrazowych, nauczyciele i naukowcy zajmujący się edukacją ekologiczną w specjalnych placówkach, leśnicy nadzorujący turystykę w lasach. Niestety, na ogół nie było ich wśród organizujących „zielone szkoły”.

To się zmieni, gdyż powstaje kadra wykwalifikowanych przewodników-przyrodników (najliczniejsi są ornitolodzy), którzy nie są leśnikami ani pracownikami sektora ochrony środowiska. Ale jak dotąd ekoturystykę rozwijają głównie jej uczestnicy – najczęściej cechujący

się wysoką świadomością ekologiczną. Do nich należą zamożni turyści zagraniczni, którzy – przemierzając najciekawsze rejony świata – przenoszą doświadczenia organizatorów i model podróżowania do nowych, promujących się poprzez przyrodę regionów. Taką rolę spełniali dominujący przed laty na Bagnach Biebrzańskich ornitolodzy z Europy Zachodniej, głównie Holendrzy i Brytyjczycy. Obecnie samych miłośników ptaków jest w Unii Europejskiej około 5 mln, można więc prognozować, że ruch turystyczny do obszarów Natura 2000 będzie się również i w Polsce rozwijał. To nowa wizytówka Polski – kraju bogatego w przyrodę, nowy magnes dla tych, którzy Polski nie znają.

To, co przyciągnie turystów do obszaru Natura 2000, to nie tylko przyroda, ale i żyjący w harmonii z nią ludzie. Na razie Polacy słyną z gościnności i otwartości. Oprócz tego niezaprzeczalnego waloru polskich usługodawców, trzeba rozwijać także historycznie ukształtowaną miłość Polaków do rodzimego krajobrazu. Dziś musi ona znaleźć wyraz w codziennym poszanowaniu przyrody, uznaniu prymatu praw przyrody nad prawami ekonomii, do których włącza się (poprzez zasady zrównoważonego rozwoju) poczucie odpowiedzialności za przetrwanie skarbów natury jako dziedzictwa dla następnych pokoleń. W gospodarce turystycznej należy zawsze pamiętać o powiązaniach i zobowiązaniach ponadlokalnych, międzynarodowych, europejskich. Dbałość o walory własnego terenu to troska o walory kraju, regionu – o różnorodność biologiczną i atrakcyjność turystyczną, dla których ludzie przyjeżdżają właśnie do tego miejsca, wybranego spośród tysięcy możliwych.

Obszary Natura 2000 chronią bardzo delikatne układy przyrodnicze, które łatwo zniszczyć, np. dopuszczając do zbyt dużego ruchu turystycznego (jak ma to miejsce na popularnych szlakach). Można też dość szybko zdegradować środowisko przez zbyt intensywne inwestowanie – gęsto budowane pensjonaty i hotele, sieć wyasfaltowanych dróg, rozległe parkingi, budowę wielu obiektów i urządzeń służących rozrywce. Infrastruktura służąca udostępnianiu turystom walorów regionu musi zapewniać ochronę tego, co w nim najcenniejsze. W promowaniu ekoturystyki na obszarach Natura 2000 i w ich pobliżu nakazem powinny być **umiór i ostrożność**, a ruch turystyczny powinien podlegać regulacjom prawnym – prowadzonemu przez przyrodników sterowaniu w czasie i w przestrzeni.

Turystykę masową, to wciąż nieuniknione zjawisko, należałoby na cennych przyrodniczo terenach organizować z zachowaniem wszelkich środków ostrożności. Najlepiej byłoby, gdyby się koncentrowała **w specjalnie wyznaczonych do tego ośrodkach**, z których jedynie zainteresowani przyrodą będą udawać się na obszary Natura 2000 i poznawać ich osobliwości, a więc gatunki i siedliska chronione. Ze wszystkich sił należy bronić takie obszary przed dużymi strumieniami ruchu turystycznego (np. przed ruchem wakacyjnym).

Prawie każdy obszar Natura 2000 może stać się magnesem dla biur podróży i wszelkiego rodzaju biznesu turystycznego. Natura 2000 to niewątpliwy, choć jeszcze niedoceniany, czynnik wzmagający popyt na usługi turystyczne w danym regionie. Priorytetem dla sektora turystycznego powinna być ekoturystyka: ekoturystyczna oferta i ekoturystyczny produkt, a następnie promocja regionu i usługodawców zainteresowanych powiązaniem swojego biznesu z ochroną przyrody na danym terenie. Warto też pamiętać, że najlepszą formą promocji jest przekaz z ust do ust, czyli polecenie danej kwatery czy przewodnika znajomym, dlatego warto zadbać o jakość świadczonych usług, co w dużej mierze zależy od samych usługodawców.

Podaż na rynku ekoturystyki trzeba rozwijać wyprzedzająco w stosunku do popytu. Takie podejście jest niezbędne ze względu na konieczność specjalistycznego przygotowania oferty turystyki przyrodniczej i gospodarki turystycznej funkcjonującej zgodnie z nowymi przepisami i zasadami ochrony przyrody. W przygotowaniu regionu – **programów turystycznych i bazy** – nie ma jednolitych modeli. I choć potocznie się uważa, że ekoturystyka nie wymaga hoteli o wysokim standardzie, to trzeba zaspokajać oczekiwania różnych klientów. Można jednak przyjąć, że w warunkach polskich goście zadowolą się dobrze wyposażoną kwaterą agroturystyczną czy pensjonatem, ale – co dla ekoturystów ważne – obiekty te też muszą spełniać standardy ekologiczne. Trudność polega na tym, że nie ma określonych pełnych wymogów ani certyfikatów turystyki zrównoważonej. Znałe i dostępne świadectwa wypełniania wymogów ekologicznych nie są obowiązkowym, ważnym elementem kategoryzacji obiektów noclegowych. Pojawia się jednak coraz więcej przyjaznych środowisku rozwiązań technicznych stosowanych w funkcjonowaniu

hotelu. Hasło „zielone hotele” jest już częste w promocji turystycznej. Nie dotyczy to jednak bazy turystyki wiejskiej.

Dobrym atutem jest w takim przypadku widoczne oszczędne gospodarowanie wodą i energią, segregacja odpadów i organizowanie przewozów grupowych ograniczających wielkość (uciążliwość) indywidualnego transportu samochodowego. W stosunku do ochrony różnorodności biologicznej (ochrony przyrody) zabiegi te należy uznać za korzystne, ale pośrednio. Bezpośrednie zainteresowanie tą problematyką i umieszczenie jej w ofercie towarzyszącej usługom noclegowym, byłoby dodatkowym elementem systemów ekocertyfikacji.

W turystyce przyjaznej Naturze 2000 atutem są **potrawy regionalne** sporządzane z produktów uprawianych metodami ekologicznymi oraz dostępna kuchnia z przepisami na takie potrawy. Dla ciekawych osobliwości lokalnej przyrody niezbędne jest wyposażenie biblioteczki w zbiór map przyrodniczych, przewodników, folderów oraz informacji na nośnikach elektronicznych o ciekawych gatunkach organizmów żyjących w okolicy. Pomocne w tym są (przeważnie bezpłatne) wydawnictwa edukacyjne parków narodowych i krajo-
brazowych, leśnych kompleksów promocyjnych, regionalnych centrów edukacji ekologicznej i ośrodków naukowych.

Atutem jest też możliwość **wypożyczenia sprzętu**, np. roweru, kajaka, tratwy, lornetki. Niezbędne jest wytyczenie szlaków, po których turysta może się poruszać bezpiecznie dla siebie i dla przyrody. Zadbąć należy także o **środki transportu zorganizowanego**; jego stan techniczny powinien odpowiadać wymogom środowiskowym (wożenie turystów do miejsc chronionej przyrody pojazdami pozostawiającymi za sobą smugę spalin, ciągle spotykane, jest przez turystów oceniane krytycznie). Transport zorganizowany cieszy się zainteresowaniem turystów, a przy tym zmniejsza ruch drogowy w wymiarze lokalnym. Nieocenione są usługi dobrze znających teren i przyrodę **mieszkańców regionu** – lokalnych przewodników turystycznych, otwartych na wymianę doświadczeń z turystami i na rozwijanie swej wiedzy dzięki ich przekazom.

Kolejnym ważnym elementem jest **zagospodarowanie turystyczne** oraz kreowanie **atrakcji dodatkowych** odpowiadających duchowi ekoturystyki. Coraz liczniejsze są: ścieżki przyrodniczo-dydaktyczne, ekspozycje i muzea przyrodnicze, ośrodki i imprezy edukacyjno-przyrodnicze („Sprzątanie świata”, „Dzień Ziemi”, jarmarki produktów regionalnych). Infrastruktura obiektów i urządzeń oraz kalendarz wydarzeń ekologicznych rozwijają się jednak głównie dzięki aktywności pracowników parków narodowych i krajo-
brazowych oraz działaczy organizacji pozarządowych. Takich działań potrzeba więcej; potrzebują ich tereny poza granicami obszarów chronionych, tereny wiejskie i podmiejskie. Inwestycje z zakresu małej infrastruktury informacyjnej i edukacyjnej są też potrzebne w okolicach obiektów nocle-

gowych, zwłaszcza turystyki wiejskiej. Zagospodarowanie, oznakowanie i opisanie szlaków spacerowych do miejsc osobliwych przyrodniczo wzmacnia produkt agroturystyki, wychodząc z jego zasięgiem poza gospodarstwo. Jest to zadanie z pewnością wymagające zintegrowanej koncepcji, funduszy i działań. Wiodącą rolę mają tu do odegrania liderzy wśród organizatorów turystyki przyrodniczej, ale powinni w tym brać również udział np. członkowie stowarzyszeń agroturystycznych i lokalnych grup działania we współpracy z pozarządowymi organizacjami ekologicznymi oraz kadrą fachowców w dziedzinie ochrony przyrody. W parkach narodowych i krajobrazowych są specjaliści od udostępniania terenu chronionego dla potrzeb turystyki. To oni wypracowują zasady obsługi ruchu po obszarach przyrodniczo wrażliwych, rozwijają umiejętności interpretowania przyrody przez przewodników turystycznych; w edukacji ekologicznej ich słuchaczami są nie tylko dzieci, ale także ich wychowawcy i nauczyciele. Te doświadczenia, przeniesione do branży turystycznej, winny znakomicie wzmocnić aktywny jej udział w ochronie różnorodności biologicznej i zminimalizować szkody, jakie turystyka w przyrodzie – świadomie lub nieświadomie – wyrządza.

* * *

Każda forma turystyki i działalności gospodarczej związanej z turystyką bardziej lub mniej **szkodzi środowisku przyrodniczemu**. W jej negatywnym oddziaływaniu na utrzymanie zasobów różnorodności biologicznej szczególna uwaga należy się zachowaniom turystów. Bezpośredni kontakt człowieka z przyrodą skutkuje wydeptywaniem i uszkodzaniem roślinności innymi sposobami, płoszeniem zwierząt. Chaos wprowadza do środowiska także całą gamę zanieczyszczeń i przekształceń fizycznych (więcej o nich: w broszurze „Zagrożenia dla różnorodności biologicznej”). Mogą to być zjawiska z pozoru naturalne, np. osuwiska, na pobrzeżach szlaków lub zmiany pokrywy glebowej i roślinności, których sprawcami są turyści omijający wytyczone szlaki lub chodzący „na skróty”.

Ten przykład uświadamia, że wielu zniszczeniom można przeciwdziałać. Degradacja przyrody w małej skali, nawet wielokrotniona, bo występująca w wielu miejscach, może zaniknąć. Warunkiem jest znaczny wzrost świadomości ekologicznej turystów.

Jeszcze większe wymagania należy postawić inwestorom turystycznym i gospodarzom terenu. Ich wiedza na temat możliwej utraty zasobów przyrodniczych musi być fachowa pod każdym względem, więc i ich decyzje powinny być podejmowane z pomocą ekspertów. W turystyce szczególnie warto zastosować zasadę przezorności, bo turystyka zbyt silnie ingerująca w środowisko „podcina gałąź, na której siedzi”.

Nie sposób opisać wszystkich zagrożeń dla środowiska przyrodniczego, jakie stanowią: nieprawidłowo postępujący turyści, nieodpowiednie zagospodarowanie terenu, zarządzanie ruchem turystycznym, transport, budownictwo i kolejne segmenty turystyki oraz towa-

ryszące jej branże gospodarcze. Zestawień zagrożeń dla różnorodności biologicznej nie ma w literaturze – nawet w arkuszach SDF²³ turystyka nie jest traktowana jako sektor gospodarki stanowiący szczególne zagrożenie dla obszarów Natura 2000²⁴. Zestawia się jednak zagrożenia i dostrzeżone szkody, w tym spowodowane przez turystykę, w odniesieniu do różnych zjawisk i komponentów środowiska (tabela poniżej).

SZKODY W ŚRODOWISKU PRZYRODNICZYM POWODOWANE PRZEZ TURYSTYKĘ

RODZAJ SZKODY	PRZYCZYNA
Zabór ziemi i wody.	Infrastruktura turystyczna zajmująca znaczną powierzchnię i zużywająca ogromną ilość wody niezbędnej do bieżącej eksploatacji obiektów i urządzeń towarzyszących.
Ubożenie krajobrazu.	Zabudowa turystyczna niezgodna z naturalnym krajobrazem regionu lub kanonami tradycyjnej architektury miejscowej; budowa „quasi-miast”. Zaśmiecanie szlaków i regionów turystycznych.
Zanieczyszczenie powietrza.	Motoryzacja i konwencjonalne technologie grzewcze.
Zanieczyszczenie wód: eutrofizacja jezior i rzek, zanieczyszczenia mórz i plaż.	Ścieki z obiektów hotelarskich, odpady, wycieki benzyny i olejów z samochodów, wycieki ropy z łodzi motorowych.
Degradacja gleb: erozja, osuwanie się zboczy.	Narciarstwo (zjazdowe), wzmożona turystyka piesza, budowa infrastruktury turystycznej, wprowadzanie na cenne przyrodniczo tereny ciężkiego sprzętu budowlanego.
Niszczenie roślinności: zmiana składu gatunkowego, wyparcie gatunków rodzimych.	Deptanie, łamanie gałęzi drzew, zbieranie roślin i grzybów; narciarstwo, wzmożona turystyka piesza.
Szkody w świecie zwierząt: zmiany liczebności populacji, wypieranie gatunków rodzimych.	Płoszenie zwierząt (hałas, antropopresja), giniecie zwierząt na drogach, wzmożone odłowy ryb i „owoców morza” dla gastronomii turystycznej i przemysłu pamiątkarskiego; turystyka samochodowa, wzmożona turystyka kajakowa i wodno-motorowa, nurkowanie.

Opracowanie na podstawie: Dąbrowska M., *Turystyka na terenach leśnych*. Aura nr 9/95²⁵.

²³ SDF – Standardowy Formularz Danych dla obszaru Natura 2000 zawierający informacje identyfikujące ten obszar, w tym jego położenie i wartości przyrodnicze.

²⁴ Więcej informacji: e-szkolenie „Zagrożenia” na portalu www.natura2000.org.pl

²⁵ Za: Zaręba D., *Ekoturystyka*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2006.

Granice odporności środowiska na działalność turystyczną są trudne do określenia, ponieważ w badaniach naukowych i popularyzacji wiedzy poświęca się im zbyt mało uwagi. Gospodarka turystyczna jest uważana za przyjazną środowisku ze swej natury, bo mniej przecież szkodliwą niż np. górnictwo, przemysł chemiczny, rybołówstwo, i mniej groźną niż zjawiska wielkoprzestrzenne (np. rozbudowa miast i ich osadniczych powiązań, rolnictwo, sieci transportowe). By planowanie turystyki mogło się odbywać ze świadomością wpływających z tego zjawiska zagrożeń, trzeba uwzględniać chłonność turystyczną terenu i jego pojemność turystyczną. **Chłonność turystyczną** mierzy się liczbą turystów przebywających na danym obszarze w danym czasie bez szkody dla środowiska przyrodniczego. **Pojemność turystyczna** dotyczy obiektów turystycznych, w tym regionów rozumianych jako obiekty geograficzne o określonych granicach wraz z wyposażeniem w infrastrukturę turystyczną i paraturystyczną, czyli bazą noclegową, obiektami rekreacyjnymi, rozrywkowymi i kulturowymi. Określa się ją liczbą turystów mogących w danym czasie z tych obiektów korzystać bez szkody dla jakości pełnionych w nich usług oraz bez powodowania zakłóceń w życiu stałych mieszkańców regionu. Innymi słowy, jest to zdolność recepcyjna danego regionu. Najbardziej przydatne w rozpatrywaniu relacji turystyki z ochroną różnorodności biologicznej jest pojęcie „**ekologiczna pojemność turystyczna**”, stosowane przez Federację Parków Narodowych i Rezerwatów Przyrody Europy (ang. Federation of Nature and Natural Parks of Europe – FNNPE). Jest to określenie granicy (wskaźnik), do jakiej ekosystem (siedlisko przyrodnicze, krajobraz lub region turystyczny) może tolerować różnorakie skutki rozwoju turystyki i związanej z nią infrastruktury bez utraty atrakcyjności i istotnych jego walorów.

8. JAKIE WARUNKI MUSI SPEŁNIAĆ TURYSTYKA, BY BYŁA PRZYJAZNA ŚRODOWISKU?

Każdy przyjazny środowisku turysta i organizator wypoczynku powinien:

- stale pamiętać o określonej przez nauki przyrodnicze wrażliwości poszczególnych gatunków, siedlisk, ekosystemów;
- postępować zgodnie z prawem ochrony przyrody (respektować zakazy i nakazy).

Organizatorów wypoczynku powinny obowiązywać dodatkowe, niezwykle ważne warunki. Minimum to organizowanie turystyki:

- dla ludzi o specjalnych zainteresowaniach kontaktem z przyrodą, ponadprzeciętnym poziomie świadomości ekologicznej (im jest on wyższy, tym większa jest gwarancja, że negatywne oddziaływanie turystyki na przyrodę będzie słabsze);
- przez ludzi:
 - » znających upodobania przyrodnicze gości;
 - » znających przyrodę okolicy oraz wymogi ochrony środowiska (i stosujących się do nich);
 - » zdających sobie sprawę z negatywnych skutków antropopresji;
 - » umiejętnie przekazujących swą wiedzę gościom o niższej świadomości ekologicznej, a równocześnie czerpiących wiedzę od gości o świadomości na wyższym poziomie;

- w obiektach wyposażonych w urządzenia służące ochronie środowiska (im lepsze jest to wyposażenie, tym mniej szkodliwe będzie oddziaływanie turystów).

Można zadać pytanie: Czy rację mają kwaterodawcy i samorządy gminne deklarujące, że turystyka wiejska w sposób oczywisty jest przyjazna środowisku?

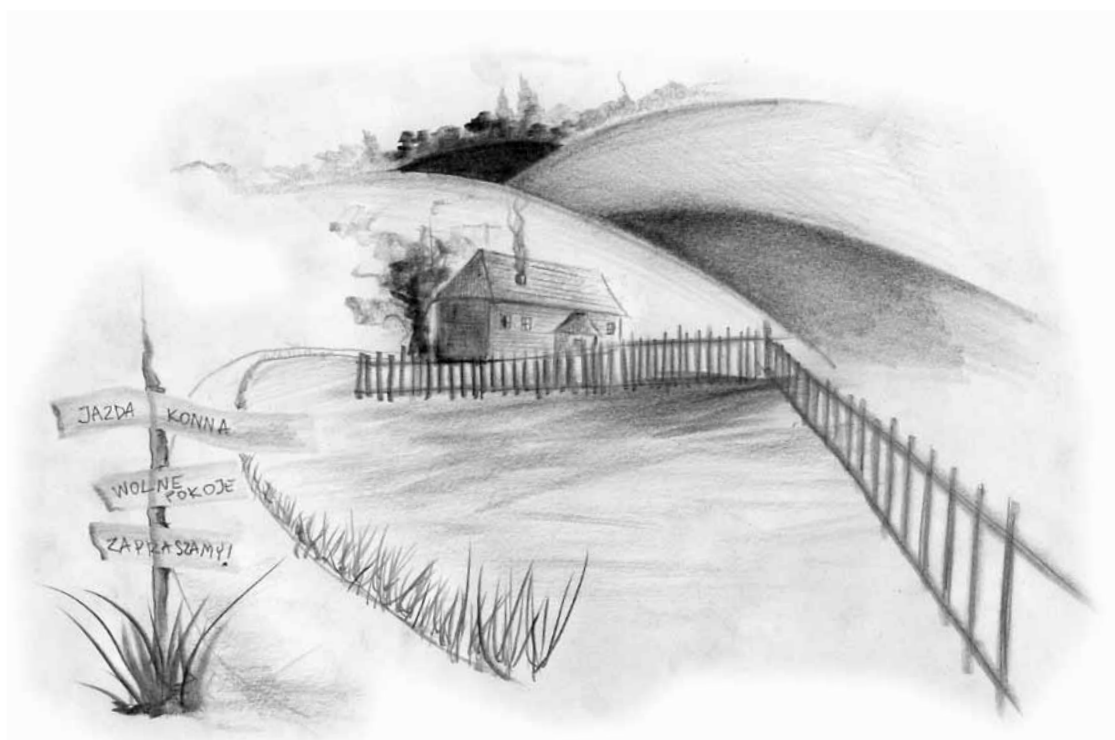
9. W JAKI SPOSÓB TURYSTYKA MOŻE PRZYNOSIĆ KORZYŚCI OCHRONIE ŚRODOWISKA, W TYM OCHRONIE RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ?

Będąc niewątpliwym źródłem różnorodnych zagrożeń dla środowiska, turystyka może jednak przynosić korzyści jego ochronie, zwłaszcza poprzez:

- **kształtowanie świadomości ekologicznej** turystów przez budzenie wrażliwości na życie innych gatunków na Ziemi – zyski wynikające z przyrodniczej solidarności człowieka z przyrodą ożywioną mogą być większe niż straty spowodowane postawami anty-ekologicznymi;
- wytworzenie sprzężenia zwrotnego między interesem organizatora turystyki a jakością środowiska, z którego korzystają turyści – żądanie ekologicznej jakości produktu turystycznego jest stymulatorem aktywnego uczestnictwa gospodarki turystycznej w ochronie przyrody; wymaga to uznania przez zarządzających turystyką ochrony funkcji ekologicznych przyrody za niezbędny warunek turystycznego gospodarowania zasobami środowiska oraz za wysokiej rangi walor funkcji turystycznych danego regionu;
- wzajemne pozytywne oddziaływanie między turystami i organizatorami turystyki w zakresie stosunku do ochrony przyrody, poprzez wymianę wiedzy, doświadczeń i oczekiwań z szerokiego zakresu problematyki ochrony środowiska – takie relacje winny przynosić pozytywny efekt ekologiczny;
- bezpośrednie uczestnictwo turystów zainteresowanych ochroną przyrody w pracach na rzecz obiektów chronionych lub udzielanie pomocy finansowej (datków) na ochronę środowiska – to formy wspierania ochrony przyrody popularne w wielu parkach narodowych na świecie (element programów ekoturystyki);
- pozyskanie od usług turystycznych środków finansowych z przeznaczeniem na ochronę przyrody – mogą to być środki uzyskane nie tylko z opłat za wstęp do muzeów przyrodniczych czy parków narodowych, ale i z wyspecjalizowanych imprez i kampanii turystycznych (np. od turystyki biznesowej, z imprez sportowych i usług pielęgnacyjno-rekreacyjnych typu SPA, organizowanych w regionach cennych przyrodniczo);
- uzyskanie przez władze samorządowe okołobudżetowych środków finansowych na realizację zintegrowanych działań turystyki i ochrony przyrody – projekty łączące branżę ochrony środowiska i turystyki wymagają uczestnictwa społeczności lokalnych, których przedstawiciele we władzach gminnych lub regionalnych są zobowiązani tworzyć do

tego warunki; władze mogą m.in. korzystać ze środków UE oraz organizować partnerstwo publiczno-prywatne w zakresie zrównoważonego rozwoju danego regionu;

- tworzenie szansy przetrwania ekonomicznego gospodarstwom rolnym utrzymującym się z agroturystyki i rolnictwa ekologicznego oraz obsługującym ruch turystyczny i edukację ekologiczną parkom narodowym i krajobrazowym, a pośrednio – przedsiębiorstwom i usługodawcom paraturystycznym;
- rozbudzenie nadziei na utrzymanie wartości tradycji w krajobrazie.

10. CO ZROBIĆ, BY ROZWIJAĆ TURYSTYKĘ PRZYJAZNĄ PRZYRODZIE?

Rozwój turystyki przyjaznej przyrodzie wymaga:

- przełamania oporu kadr i instytucji ochrony przyrody w sprawie zwiększania dostępności dopuszczalnych form turystycznego użytkowania terenów cennych przyrodniczo;
- zachęcenia kwaterodawców i gestorów pozostałej bazy noclegowej na terenach wiejskich do organizowania ekoturystyki;
- wyszkolenia odpowiedniej liczby wykwalifikowanych przewodników turystyki przyrodniczej i interpretatorów przyrody oraz stworzenia systemu ich zatrudnienia w sieci instytucji obsługujących ekoturystykę danego regionu (w biurach podróży, regionalnych

organizacjach turystycznych i liniach lotniczych, parkach narodowych i krajobrazowych, organizacjach statutowo zajmujących się turystyką);

- uzupełnienia bazy hotelarskiej w pobliżu najczęściej odwiedzanych obiektów przyrodniczych;
- rozwinięcia infrastruktury obiektów i urządzeń wspomagających regulację ruchu turystycznego, takich jak: parkingi, pola namiotowe, sieć dróg wolnej penetracji zwiedzanego terenu, wieże widokowe, miejsca postojowe i ścieżki edukacyjne;
- przeciwdziałania zatraceniu cech regionalnych w budownictwie, zieleni przydomowej, żywieniu, ubiorach i innych przejawach stylu życia mieszkańców;
- zmiany wizerunku Polski jako obszaru o zaniedbaniach w ochronie środowiska na rzecz ekopromocji gospodarki kraju i jego walorów naturalnych;
- rozwinięcia ukierunkowanej na źródłowe rynki ruchu ekoturystycznego reklamy i promocji obszarów mniej znanych a wartościowych przyrodniczo;
- rozwinięcia pozasezonowej turystyki na pozawakacyjne pory roku;
- pokonania trudności finansowych.

11. CZY MOŻLIWY JEST ROZWÓJ EKOTURYSTYKI BEZ EKOPOLITYKI?

Już na sesji Komisji Zrównoważonego Rozwoju ONZ w lipcu 1998 r. (poświęconej zrównoważonej turystyce i konsumpcji, problemom rozwoju krajów wyspiarskich oraz gospodarowaniu zasobami mórz i oceanów) świat upomniał się o zmianę spojrzenia na środowiskowe skutki „przemysłu” turystycznego XX wieku. Czerwonym światłem dla gospodarki turystycznej były diagnozy stwierdzające, że przyrodnicza przestrzeń turystyczna się kurczy. Zarzuty skierowano wprost do „sprawców” i uczestników turystyki masowej. Z raportów krajowych wynikało, że z roku na rok inwestycje i wielkie masy turystów przemierzające się po kuli ziemskiej pozostawiają po sobie wiele szkód: nieodwracalnych przekształceń w przyrodzie i kulturze regionów turystycznych²⁶.

Rok 2002 poświęcono przede wszystkim:

- lepszemu zrozumieniu korzyści płynących z ekoturystyki;
- lepszemu planowaniu, zarządzaniu turystyką i zasobami naturalnymi;
- promocji idei wypoczynku przyjaznego dla środowiska.

Minęło już ponad 10 lat od 2002 r., który był ustanowionym przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych Międzynarodowym Rokiem Ekoturystyki. Po tylu latach rozwoju ekoturystyki wiadomo, że nie jest najważniejszy sam wzrost liczby turystów na przyrodni-

²⁶ W organizację obchodów Międzynarodowego Roku Ekoturystyki zaangażowały się m.in. Komisja ONZ ds. Zrównoważonego Rozwoju, Światowa Organizacja Turystyki i Program Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych (UNEP).

czych szlakach i ekologicznych ścieżkach edukacyjnych lub przemieszczających się pieszo, na rowerze i konno, albo uprawiających safari fotograficzne w Afryce. „Kontakt z naturą” to już głośne hasło w promocji krajów i regionów różnych stron świata. Powszechna jest gwarancja biur podróży spotkania z pięknem, ciszą, spokojem. Nieodłączną bazą atrakcji turystycznych jest las, woda, powietrze – nie zawsze czyste, zdrowe, bezpieczne. Jednak uważnie wydający swe pieniądze goście osobliwych przyrodniczo regionów coraz krytyczniej analizują istotę sprzedawanego im produktu turystycznego, dostrzegając skutki jego wytworzenia przez „przemysł” turystyczny.

Skutki negatywne zwykle dają się łatwo zauważyć, bo są odczuwane jako dotkliwe przez samych turystów. Za tłok, hałas, spaliny oraz zabetonowane plaże, zaśmiecone szlaki, kąpieliska z pozaklasową wodą płacą nie tylko turyści i miejscowa ludność, ale także przyroda. W niej następują liczne zakłócenia, niepokój i zaburzenie funkcji ekologicznych, a to oznacza degradację warunków życia całych społeczności.

Za przeciwdziałanie takim zagrożeniom są odpowiedzialni politycy. Ekopolityka stała się przedmiotem dyrektyw, strategii rozwoju, monitoringu stanu środowiska (kondycji przyrody).

Ustrojowa i gospodarcza transformacja – w tym w turystyce – przyniosła wiele skutków negatywnych dla proekologicznego gospodarowania w środowisku. Nie bacząc na pieczołowitą konserwatorską ochronę przyrody, realizowano wiele dróg „na skróty”, co stawało się tym bardziej rażące, im powszechniejsza była na świecie w latach 90. troska o stan środowiska. Był to zatem okres, w którym należało stworzyć warunki sprzyjające przestrzeganiu zasad ekorozwoju na różnych poziomach zarządzania.

Do dziś zasady zrównoważonego rozwoju z trudem, acz konsekwentnie, przedzierają się do poszczególnych sfer życia i sektorów gospodarki. Okazuje się, że i w turystyce zasady ekorozwoju nie adaptują się łatwo.

Od podpisania *Konwencji o różnorodności biologicznej* apel o rozwój turystyki w duchu sprawiedliwości międzyregionalnej, międzypokoleniowej, społecznej i gospodarczej, w poszanowaniu dóbr naturalnych wykorzystywanych do zaspokajania naszych potrzeb jest nader często traktowany deklaratywnie; jest hasłem na scenie politycznej. Jednocześnie jednak dokumenty wiążące się z realizacją deklaracji politycznych składają się na rozwijanie koncepcji turystyki zrównoważonej – zintegrowanej wewnętrznie celami społecznymi i środowiskowymi.

Gospodarowanie zasobami przyrodniczymi, tożsamość kulturowa, warunki życia i pracy, zdrowie i bezpieczeństwo to nowe wskaźniki postępu równoważonego z potrzebami i możliwościami egzystencji obecnych i przyszłych pokoleń, to elementy ekopolityk regionalnych i sektorowych, a także unijnych.

12. RÓŻNORODNOŚĆ BIOLOGICZNA W PRODUKCIE TURYSTYCZNYM – PRZYKŁAD Z FRANCJI

Oto niewielka wyspa (7 na 5 km) na Morzu Śródziemnym: **Île de Porquerolles** w archipelagu Îles d'Hyères.

Park narodowy Port-Cros zajmuje śródziemnomorską wysepkę o tej samej nazwie i okoliczne wysepki, z których najbardziej znana jest Porquerolles (1254 ha). Jej zasadniczą część (80%) jest od 1988 r. obszarem chronionym w sieci Natura 2000. Wyspę zamieszkuje prawie 200 osób. Teren oddalony niemal na wyciągnięcie ręki od francuskiej Riwieri, dzięki wprowadzonym w życie rygorom ochrony środowiska, zachował wiele gatunków flory i fauny oraz naturalny krajobraz, co na zurbanizowanej, przeinwestowanej Riwierze jest jedynie wspomnieniem.

Jak to możliwe, że mała, malownicza wyspa oparła się presji złażnionych coraz to nowych atrakcji turystów i inwestorów? Na wyspie jest kilka małych, wtopionych w krajobraz hoteli. Dotarcie do nich, jak i na samą wyspę, możliwe jest tylko drogą wodną. Do małego portu dobijają regularnie promy i oczywiście żaglówki oraz jachty. Rocznie przewijają się tu ponad 1 mln turystów, ich ruch jest jednak regulowany. Na wyspie turyści mają zakaz poruszania się samochodami; mogą się nimi poruszać wyłącznie stali mieszkańcy. Czasem można zobaczyć miejscowego rolnika jadącego ciągnikiem. Pojazdy elektryczne są nieliczne, ale odczuwa się, że jest ich tu więcej niż gdziekolwiek. Na ulicach i drogach, na szlakach turystycznych, w porcie napotyka się meksy, elektryczne śmieciarki i pojazdy zaopatrzenia sklepów i restauracji, a także elektryczne taksówki. Turyści poruszają się rowerem lub pieszo. Na wyspie działa kilkanaście wypożyczalni rowerów. Na ulicy, na której jest ich najwięcej, rano jest rojno; z wypożyczalni korzystają nawet całe rodziny. Wypożyczalnia jest pełna rowerów dla dorosłych i dzieci, pojedynczych i tandemów, ale i dopinanych koszy i przyrządów, kasków i wszystkiego czego rowerzystom potrzeba. Wieczorem niemal gromadnie turyści oddają sprzęt, który jest na bieżąco czyszczony z pyłu, piasku i gliny (bo drogi interioru nie są asfaltowane), by był gotów na dzień następny.

Duża liczba turystów stwarza trudności, głównie z zaopatrzeniem w wodę, oczyszczaniem ścieków, zagospodarowaniem odpadów. Biologiczna oczyszczalnia ścieków nie wystarcza. Na wyspie rozstawiono suche toalety.

Trudny do kontrolowania jest ruch żeglarski. Żeglujący turyści są coraz liczniejsi. Port ma ograniczoną pojemność, a tłok panuje w nim wielki. Z portu mogą korzystać jednostki określonej wielkości, cumując w wyznaczonych strefach. Kotwiczące w zatokach załogi docierają do brzegu albo wpław, albo pontonami. Dla nich też, nie tylko dla plażowiczów, zorganizowano punkty zbiórki segregowanych odpadów. Z kontenerów korzystają wszy-

scy turyści i, jak daje się zauważyć, obok panuje porządek i czystość, a pojemniki są opróżniane regularnie. Stoją one przy drogach w bezpiecznym oddaleniu od roślinności, której nikt nie zanieczyszcza – nie widzi się tam żadnych opakowań na poboczach lub wśród krzewów.

Wydawać by się mogło, że przyjeżdżają na wyspę ludzie specjalnie wyuczeni zasad dobrego zachowania. Edukacja – w tym ekologiczna – jest tu „prowadzona” od portu po najodleglejsze zakamarki, do których docierają najbardziej ciekawi. By uniknąć nieporozumień, o zakazach informują obrazowe diagramy. Nie wolno rozpalać ogniska, gotować na otwartym ogniu, nocować pod namiotem lub pod gołym niebem, zrywać roślin. Psy mogą towarzyszyć turystom, ale muszą być trzymane na smyczy.

Dużą wartość edukacyjną mają również informacje o prawem chronionej przyrodzie, celach tej ochrony i wynikających z niej korzyściach. Niemalą atrakcją wyspy jest roślinność, a ponadto utworzony tu właśnie bank genów. To sprawia na turystach wrażenie poważnego traktowania ochrony różnorodności biologicznej. Turyści chętnie odwiedzają prywatny ogród botaniczny, ale też zachwycają się naturalnymi plażami, choć są pełne morskiego żwiru i nie tak szerokie jak w najsłynniejszych kurortach nadmorskich. Ale tutaj na plażach panuje spokój – jest na nich relatywnie mało ludzi, nie dominują gry i zabawy plażowe, nigdzie nie słychać muzyki, a szybkie motorówki nie mogą pływać bliżej niż 500 m od brzegów wyspy (wyjątkiem są dwa kanały).

Czy zasadniczym celem turystów są plaże? Liczba jachtów świadczy o zainteresowaniu akwenem otaczającym wyspy. Poza wiatrem i czystą wodą oraz widokami atrakcją jest poznawanie morskiego życia, różnorodności morskiej fauny, ale intensywność ruchu turystów jest regulowana, przy tym nie wszędzie można nurkować. Wydzielona strefa

brzegowa wyspy, w której monitoruje się procesy przyrodnicze, jest objęta całkowitym zakazem użytkowania przez jednostki pływające, nie ma w niej kąpielisk ani nie dopuszcza się plażowania.

Turyści wędrują tylko wyznaczonymi szlakami (54 km). Można nimi dotrzeć do kilku skromnych zabytkowych budowli, głównie fortecznych z okresu napoleońskiego, lub na południowe, klifowe wybrzeże.

Na wyspie są gospodarstwa rolne, a wśród nich winnice, wplecione krajobrazowo w lasy pokrywające pięć pasm wzgórz. Wyspa była posiadłością prywatną, ale w 1971 r. 80% Île de Porquerolles kupiło państwo, by zapobiec nadmiernej jej zabudowie. Zdawano sobie sprawę z presji, jaką turystyka będzie wywierać na sposób gospodarowania na wyspie. Z rolnictwa i połowów ryb trudno się tu utrzymać. Praca w hotelarstwie i parku narodowym to główne źródła dzisiejszych dochodów ludności.

Czy na Porquerolles nie ma konfliktów? Są, a stronami najtrudniejszego do rozwiązania są ochrona środowiska i lokalni rybacy. Rybacy czują się ograniczeni w wykonywaniu swego zawodu i możliwościach poprawy warunków życia. Sposoby i wielkość połowów ustalają umowy pomiędzy organizacjami rybackimi a władzami parku i regionu.

By konflikty rozwiązywać, a przyrodzie w parku narodowym zapewnić spokój, prowadzi się (jak w każdym) długofalową ekopolitykę. Na co dzień nad spokojem przyrody czuwa straż parku. Porusza się ona po lądzie i wodzie. Zagadnieni o walory przyrodnicze parku, strażnicy udzielają pełnych, profesjonalnych informacji. Mówią ciekawie, także w językach obcych. Dzieląc się wiedzą, starają się zainteresować gości zjawiskami przyrodniczymi, zachęcać do poznania działań ochronnych i zrozumienia ich potrzeby. Z pewnością pogodny, łagodny ton harmonizujący z pięknem otoczenia zmienia się na bardziej stanowczy wobec łamiących lokalne obyczaje i prawo.

Park Port-Cros, a zwłaszcza jego część znajdująca się na wyspie Porquerolles, to miejsce poszukiwania równowagi pomiędzy ochroną przyrody i krajobrazu a gospodarką. Chroniona różnorodność biologiczna wyspy i naturalny w wielu miejscach krajobraz dowodzą, że choć nie jest to zadanie łatwe, to jednak możliwe do wykonania pod warunkiem ciągłego poszukiwania konkretnych rozwiązań. Te, które mają się przeciwstawić presji turystycznej są szczególnie trudne na wszystkich podobnie atrakcyjnych obszarach. Pracownicy parku nie uważają, że całkowita integracja różnych funkcji wyspy jest pełnym sukcesem, ale oceniają bilans działań jako korzystny dla ochrony przyrody. Co więcej, i co warto podkreślić, rygory wprowadzone na wyspie i w jej otoczeniu są dla mieszkańców i turystów pewną uciążliwością, ale ich przestrzeganie dobrze promuje tę wyspę.

PODSUMOWANIE

Każdy bywa turystą. Na urlopy jeździ się teraz kilka razy w roku – liczba dni pobytów wypoczynkowych znacznie zmalała, ale suma dni wolnych od pracy wzrasta. Sprzyja temu mobilność i zamożność społeczeństw. Podróżowaniem zajmuje się wiele branż i wielu przedsiębiorców. Bez wątpienia turystyka jest ważną formą działalności ludzkiej w wymiarze indywidualnym, a także globalnym.

Rośnie zainteresowanie ekoturystyką. Dążenie do zrównoważonego charakteru regionów, ośrodków, obiektów jest dość powszechne, choć nadal jest zbyt wiele miejsc, w których lekceważy się zasady ochrony środowiska i względy społeczne. Takie miejsca będą tracić na atrakcyjności.

Produkty zrównoważonej turystyki powstają w harmonii z lokalnym środowiskiem, społecznością i kulturą z korzyścią dla nich wszystkich. Potrzebują one solidnych podstaw w postaci wiedzy i etycznych postaw organizatorów turystyki. Badania wykazują jednak, że wiedza o różnorodności biologicznej jest wysoce niedostateczna. Potrzeba ochrony różnorodności biologicznej zdaje się być tematem, który turystyki nie dotyczy. Gospodarowanie zasobami środowiska przyrodniczego odbywa się więc w sferze dość powierzchownego ich odbioru – w kategoriach piękna, pozornej czystości, rezerwuaru zdrowia, ale bez względu na to, czy rzeczywiście to środowisko jest samo w sobie zdrowe, silne i da się uratować od degradacji. O tym, że decydujący wpływ na trwałość walorów turystycznych ma różnorodność biologiczna, mało kto wie i się nad tym zastanawia.

A przecież turystyka ma rozwijać osobowość, wzbogacać o nowe doświadczenia, przeżywać, emocje – nocleg i wyżywienie są jedynie zaspokojeniem potrzeb bytowych. Opowiadane po powrocie wrażenia z podróży dotyczą tego, co oczy widziały, co turysta odczuł innymi zmysłami.

Podglądający przyrodę mają w uszach dźwięk przynajmniej kłopotu bocianów (jeśli nie rozpoznają odgłosów innych ptaków), szum morza lub huk wodospadów, odgłos cykad, szelest liści w lesie. Bez wrażliwości na takie dźwięki nie ma ekoturystyki, jak bez porannego pienia koguta i wieczornego szczekania psa nie ma agroturystyki.

Dla obszarów objętych ochroną różnorodności biologicznej najwłaściwsza wydaje się być ekoturystyka we wszelkich jej odmianach. Chociaż jest to niszowy rodzaj turystyki, wciąż

przygnieciony turystyką masową, to jednak coraz liczniejsi są zwolennicy wypoczynku zorganizowanego według szczególnych, środowisku przyjaznych zasad. „Od małych początków do globalnego wpływu” – tak dziś można się odnieść do rosnącej popularności ekoturystyki²⁷. Z pewnością należy ją promować i doskonalić. Forma jej realizacji narzuca potrzebny zakres usług, rodzaj sprzętu i informacji. Turyście potrzebna jest mapa, klucz do rozpoznawania roślin lub zwierząt, opisy osobliwości przyrody przygotowane przez specjalistów, ale w języku przystępnym. Organizatorom pomoc specjalistów jest potrzebna, by nauczyli się rozpoznawać te cenne elementy przyrody, które mogą bezpiecznie włączyć do produktu turystycznego. Wtedy nie będą uważali idei Natury 2000 za wyłącznie barierę rozwoju. Dostrzegą w niej szansę na innowacyjne pomysły, na pozyskanie nowych klientów.

Aby ochrona różnorodności biologicznej odbywała się w harmonii z turystyką, oprócz wymagań stawianych gospodarce turystycznej potrzeba jeszcze wizji zagospodarowania terenu chronionego i właściwego nim zarządzania. Tymczasem przepisy prawne oraz instrumenty takie jak oceny oddziaływania na środowisko są bardziej straszakiem niż strażnikiem wspólnego przecież interesu – obrony środowiska przyrodniczego przed utratą jego funkcji turystycznej i ekologicznej.

Ochrona różnorodności biologicznej jest tym właśnie poziomem zarządzania środowiskowego, na którym można sobie uświadomić, że zdolność do pełnienia funkcji ekologicznych jest warunkiem atrakcyjności turystycznej zbiorowisk przyrodniczych i krajobrazowych. Zależność ta w strategiach ochrony środowiska i rozwoju funkcji turystycznych najcenniejszych przyrodniczo obszarów jest pomijana. Czyżby planiści, ekopolitycy, konsultanci jej nie dostrzegali? W badaniach świadomości ekologicznej pytania o różnorodność biologiczną nie ma. Trudno więc wyrokować, co leży u podłoża tak słabej (albo braku) integracji ochrony różnorodności biologicznej z ochroną przyrodniczej atrakcyjności turystycznej. Koncepcje wprowadzenia prawnej ochrony obszarów o funkcjach rekreacyjnych nie znalazły poparcia, więc stosownych przepisów prawa turystycznego ani ochrony przyrody nie ma. System planowania przestrzennego nie jest gwarantem uchronienia kompleksów przyrodniczych nawet przed agresywnymi inwestycjami właśnie turystycznymi. Decyzje inwestycyjne umożliwiają wkraczanie turystyki w jej twardych formach w miejsca, w których z powodzeniem rozwijałaby się turystyka przyrodnicza. Wszystko zależy zatem od działań lokalnych, może nawet jednostkowych. Dobre przykłady już są. Należy je naśladować, powielać, a suma małych efektów przyniesie efekt ekologiczny zdolny wesprzeć gospodarkę turystyczną.

²⁷ Bricker K., Black R., Cottrell S., *Sustainable Tourism and Millennium Development Goals. Effecting possible change.* The International Ecotourism Society, 2013: <http://www.jblearning.com/catalog/9781449628239/>

Może więc nie jest na wyrost propozycja „Natura 2000 nową marką” w turystyce? To propozycja nie tyle hasła promocyjnego, co drogowskaz do turystyki zrównoważonej, w której króluje równowaga biologiczna.

By pobudzić czytelników do głębszej refleksji nad treścią niniejszej broszury proponujemy **zestaw przykładowych pytań** (można go dowolnie zwiększać), które mogą pomóc w wyłowieniu z treści broszury najistotniejszych informacji oraz w przygotowaniu się do rozmów na tematy związane z treścią broszury. Na zamieszczone poniżej pytania można odpowiedzieć bardzo krótko, ale można też poszukiwać na nie odpowiedzi w toku długiej dyskusji. Ich zadanie to nie „szkolne” sprawdzenie stopnia opanowania materiału; pytania mają zachęcić do refleksji, do dyskusji, do określenia, które informacje są najważniejsze z punktu widzenia konkretnego Czytelnika.

1. Jakich argumentów użyć, chcąc wykazać dwukierunkowe powiązanie między społecznością lokalną a turystyką na obszarach przyrodniczo cennych?
2. Czy powinno się ograniczać ruch turystyczny na obszarach przyrodniczo cennych? Ocenę poprzyj argumentami. Jakie argumenty prawdopodobnie przytoczą osoby mające odmienne zdanie?
3. Jak rozwinąć turystykę przyjazną przyrodzie? Zaproponuj plan działań (np. 10-punktowy) rozciągniętych na kilka czy kilkanaście lat.
4. Jakich warunków potrzebujesz, by wypoczywać? Które z nich spełnia turystyka masowa, a które ekoturystyka?

POLECANE PUBLIKACJE

- Butowski L. (red.), *Badania naukowe w turystyce – stan i perspektywy*. Grupa Uczelni Vistula, Szkoła Główna Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, Warszawa 2013.
- Fundusz dla natury. Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Warszawa 2011.
- Gołembski G. (red.), *Kształtowanie jakości produktu turystycznego regionu z zachowaniem rozwoju zrównoważonego. Gremium ekspertów turystyki*. Instytut Turystyki, Warszawa 2004.
- Kalinowska A. (red.), *Różnorodność biologiczna w wielu odsłonach*. Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2011.
- Kamieniecka J., *(Eko)turystyka zielonym rynkiem pracy. Przyczynek do wdrażania zasad ekorozwoju w Polsce*. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 1995.
- Kamieniecka J., Wójcik B., *Natura 2000 – ABC dla turystyki*. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2010.
- Kamieniecka J., *Świadomość ekologiczna turystów. Interpretacja wyników badania socjologicznego „Turyści a Natura 2000”*. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2012.
- Kowalczyk A. (red.), *Turystyka zrównoważona*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Śledzińska J., Wielocha A. (red.), *Przyroda uczy najpiękniej. Poradnik metodyczno-szkoleniowy*. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Warszawa 2009.
- Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Warszawa 2008.
- Wodejko S. (red.), *Zrównoważony rozwój turystyki*. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2008.
- Zaręba D., *Ekoturystyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Zrównoważony rozwój turystyki przyjaznej środowisku. Materiały konferencyjne – Sandomierz 26 października 2004*. Towarzystwo Naukowe Sandomierskie, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu, Świętokrzyska Izba Rolnicza w Kielcach, Sandomierz 2004.
- Żabka M., Kowalski R. (red.), *Przyroda a turystyka we Wschodniej Polsce*. Akademia Podlaska, Siedlce 2007.

POZOSTAŁE BROSZURY Z SERII

PRZYRODA – OBYWATELE – ROZWÓJ

PODSTAWY PRAWNE OCHRONY RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

Autor: Bożenna Wójcik; konsultacja: Anna Haładyj

Zawartość: wytyczne dotyczące ochrony różnorodności biologicznej zapisane w dokumentach legislacyjnych
• prawne podstawy oraz jednolite zasady tworzenia obszarów chronionych (w tym obszarów Natura 2000) w Polsce i UE • przepisy z zakresu ochrony różnorodności biologicznej odnoszące się do obywateli
• kompetencje i obowiązki organów odpowiedzialnych za ochronę różnorodności biologicznej • procedury związane z tworzeniem sieci Natura 2000 • podstawy prawne monitoringu stanu różnorodności biologicznej

ZARZĄDZANIE OCHRONĄ RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

Autor: Bożenna Wójcik; konsultacja: Krzysztof Okraśiński

Zawartość: podstawy prawne dotyczące zarządzania ochroną różnorodności biologicznej i gospodarowania na obszarach cennych przyrodniczo • główne zasady gospodarowania na obszarach cennych przyrodniczo (na przykładzie zasad obowiązujących na obszarach Natura 2000) • instytucje biorące udział w zarządzaniu ochroną różnorodności biologicznej • procedury planistyczne wykorzystywane w zarządzaniu ochroną różnorodności biologicznej • procedury minimalizujące zagrożenia wynikające z gospodarowania wspierające zarządzanie ochroną różnorodności biologicznej

WODY A RÓŻNORODNOŚĆ BIOLOGICZNA

Autor: Paweł Pawlaczyk; konsultacja: Przemysław Nawrocki

Zawartość: opis przyrodniczych walorów polskich wód śródlądowych i ekosystemów mokradłowych • przykłady cennych siedlisk przyrodniczych • obecne i przyszłe zagrożenia dla przyrody wód i terenów od wody zależnych • narzędzia ochrony ekosystemów wodnych i od wody zależnych • przykłady gospodarowania uwzględniającego przyrodniczą specyfikę ekosystemów wodnych i od wody zależnych • pożądane relacje pomiędzy planowaniem wodno-gospodarczym a planowaniem ochrony przyrodniczych walorów wód i mokradel • praktyczne porady dla osób chcących chronić wody

ZAGROŻENIA DLA RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

Autor: Franciszek Jacki; konsultacja: Krzysztof Świerkosz

Zawartość: najbardziej wrażliwe ekosystemy obszarów cennych przyrodniczo • główne zagrożenia dla siedlisk i gatunków chronionych • negatywne oddziaływania gospodarki (w tym rolnictwa, leśnictwa, gospodarki wodnej i turystyki) na różnorodność biologiczną • zagrożenia dla zrównoważonego rozwoju oraz potencjalne konflikty na styku ochrony różnorodności biologicznej obszarów Natura 2000 i ich rozwoju społeczno-gospodarczego • instrumenty służące minimalizacji zagrożeń i konfliktów

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ A OCHRONA RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

Autorzy: Anna Kalinowska, Witold Lenart; konsultacja: Jolanta Kamieniecka

Zawartość: początki nowoczesnej ochrony przyrody • prace nad Konwencją o różnorodności biologicznej i jej wprowadzanie w życie • znaczenie Konwencji dla ochrony zasobów biologicznych i zrównoważonego rozwoju • koncepcja zrównoważonego rozwoju a ochrona różnorodności biologicznej • zasady zrównoważonego rozwoju korzystne dla różnorodności biologicznej • polskie realia zrównoważonego rozwoju i ochrony różnorodności biologicznej

OBYWATELE WOBEC OCHRONY RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ

Autorzy: Krzysztof Kamieniecki, Anna Haładyj; konsultacja: Anna Haładyj (w części K. Kamienieckiego)

Zawartość: wkład organizacji społecznych w realizację Konwencji o różnorodności biologicznej • problemy społeczeństwa obywatelskiego w ochronie różnorodności biologicznej • dostęp do informacji o środowisku i możliwości udziału w konsultacjach społecznych • procedura oceny oddziaływania na środowisko i udział społeczny w niej • organizacje ekologiczne, które mogą pomóc merytorycznie w ochronie różnorodności biologicznej • źródła informacji nt. podstaw prawnych i procedur istotnych dla efektywnego udziału społecznego w działalności na rzecz uwzględniania różnorodności biologicznej w zrównoważonym rozwoju

Wszystkie broszury są dostępne bezpłatnie w formacie .pdf na portalu „Natura 2000 a turystyka” (<http://natura2000.org.pl/>) oraz na stronie Instytutu na rzecz Ekorozwoju (<http://www.ine-isd.org.pl/>).